

GÜLER YARCI
(İstanbul)

BOSNA-HERSEK'TE ECNEBİ KONSOLOSLUKLAR VE AVRUPALI DİPLOMATLARIN ZARARLI FAALİYETLERİ

Anahtar kelimeler: Bosna-Hersek, 19 yy., ahidname, ecnebi konsoloslar.

GİRİŞ

1683 yılında II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması, Osmanlı-Avusturya münasebetlerinde olduğu kadar, Balkanlar'ın geleceği için de bir dönüm noktası sayılmaktadır. Türkler'in Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine doğru ilerlemesini durdurmak isteyen Batılı devletlerin *Şark Meselesi*¹ adı altında yürüttükleri siyaset, Viyana kuşatmasında bir defa daha kendini göstermiştir. Diğer Avrupa devletlerinin de yardımıyla Habsburglar'ın burada aldıkları sonuç, Bosna-Hersek tarihi bakımından da önemlidir. Şöyle ki, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu uzun süreli iki büyük savaş Bosna tarihini derinden etkiler. Bunların ilki 1644-1669 yılları arasında yapılan Osmanlı-Venedik Savaşı'dır; diğeri Habsburglar'la yapılmış, savaş Bosna topraklarına da sirayet etmiştir. Viyana'daki yenilgiden sonra 1688'de Avusturyalılar Sava nehrinin güneyindeki bazı bölgeleri geçici olarak işgal etmişlerdir. 1697'de Zenta Savaşı'nı müteakip Prens Eugène Saraybosna'ya kadar ilermiş ve şehri yakıp-yıkmıştır. Bir süre sonra, Bosna'daki Hristiyan nüfus, özellikle Romen Katolikleri istilâcılarla birlikte bölgeden ayrılmışlardır.

1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Bosna'nın sınırları ufak değişikliklerle korunmuştur.² Eyaletin sınır boylarında saldırıya açık

¹ Bu tâbir, ilk defa 1815 yılında Viyana Kongresi sırasında Rus delegasyonu tarafından kullanılmıştır.

² Durđev, a. g. m., s. 301.

bir hale gelmesi Müslüman halkı ileride büyük sıkıntıya düşürecektir. Nihayet, 1718'de imzalanan Pasarofça Anlaşması ile Sava'nın güneyinde bir şerit halinde uzanan bir miktar arazi Avusturya'ya terk edilir. Ancak Viyana Hükümeti, burada uzun süre kalamaz. Hekimoğlu Ali Paşa'nın yönettiği bir Osmanlı ordusu, 1737'de Avusturya'ya karşı Banaluka'da kesin bir zafer kazanır, 1739'da iki devlet arasında Belgrad Anlaşması imzalanır. Böylece Avusturya, Purjon kalesi dışında Pasarofça Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nden aldığı yerleri geri verir³.

Asrın ortalarından başlayarak, Bosna eyaletinde bir dizi isyan çıkar. Buna rağmen, 1788-1791 yılları arasında yapılan Osmanlı-Avusturya Savaşı, Bosna sınır bölgesinde önemli bir değişikliğe yol açmaz. XIX. yüzyılda gelişen hadiseler Bosna tarihinde yeni bir dönüm noktasını teşkil eder. 1813'te Bosna Müslümanları Sırbistan'da çıkan ayaklanmanın bastırılmasında etkin bir rol oynamışlardır. Aynı sıralarda Napolyon'un *kıta ablukası* Bosna'nın transit ticaretteki yerini güçlendirmiş ve buradan geçen yollar daha yoğun kullanılmaya başlanmıştır. Ticaretin canlanmasıyla birlikte, yabancıların bölge üzerindeki siyasî rekabeti hissedilir derecede artmıştır.

1) *Bosna- Hersek'te Osmanli İdaresine Avrupa Müdahalesi:*

Yunanistan'ın bağımsızlığını ilân etmesinden sonra, Osmanlı idaresi 1831'de Bosna'da bazı reformlar yapmaya karar verdi⁴. II. Mahmud, Bosna'ya yeni bir düzen vermek üzere 1832'de eyalete bir emirname gönderdi⁵; fakat ıslahat girişimi direnişle karşılandı. Direniş, Lika'da doğan ve eski bir Avusturya subayı olan Ömer Paşa tarafından etkisiz hale getirildi. Devlet, Mısır Meselesi'nden dolayı zor günler geçirdiği bu dönemde, 1833'te Hersek Paşalığı'nı lâğvetti. 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ilân edildi. 1840'larda Avusturya'nın Balkan siya-

³ Bu karışık dönem, Bosna-Hersek'te sosyal hayat üzerinde de bazı değişikliklere yol açmıştır. Bosna valisi Ali Paşa zamanında şehir âyânı, kapudanlar ve eyaletin muhtelif bölgelerinden ileri gelenler, bir Âyân Meclisi kurmuşlardır (Đurđev, a. g. m., s. 301).

⁴ XIX. yy. başlarında Bosna Eyaleti Bosna-Saray, Travnik, İzvornik, Banaluka, Hersek, Bihke ve Yenipazar olmak üzere 7 sancaktan ibaretti (Cevdet, *Tezâkir*, c. III, yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 91-92; A. Cevat Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, s. 16; Feridun M. Emecen, "Bosna Eyaleti", *DVIA*, c. 6 (İstanbul 1992), s. 296.); Sancaklardan ikisi mutasarrıflık, beşi kaymakamlık suretiyle yönetilmiş (BOA, A.AMD, nr. 24/82, 4 M 1267/9 Kasım 1850), sonraları hepsi mutasarrıflık haline getirilmiştir.

⁵ Eren, a. g. e., s. 149.

seti sebebiyle bölgenin hudut güvenliği büyük önem kazandı. Padişah Bosna'yı Tanzimat dairesine almışsa da⁶, eyalette huzur temin edilemedi, 1849'da Bosna sınırına *koloni militer* tâbir edilen *hudut askerleri* yerleştirildi⁷. Vezir Topal Osman Paşa'nın valiliği esnasında, *her türlü itînâyâ şâyân mevâki'-i mühimmeden bulunması dolayısıyla*, Bosna, 1865'te vilayet haline getirilecek⁸; adı isyanlarla anılan Hersek Sancağı ise Bosna'dan ayrılacaktır.

1875 Hersek İsyanı, *Büyük Devletler*'in müdahalelerine yol açtı. 1876'da toplanan İstanbul Konferansı'nda Bosna-Hersek'in Avusturya'ya bırakılması teklif edildi. Teklifi reddeden Osmanlı tarafı Rusya ile savaşın eşğine geldi. '93 Harbi uzun süredir bölgeye yerleşmeye çalışan Viyana Hükümeti'ne beklediği fırsatı getirdi. Mart 1878'de Rusya ile imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nı tâdilen Haziran ayında toplanan Berlin Konferansı'nda⁹, Bosna'nın geleceği de müzakere edildi. 13 Temmuz 1878'de kabul edilen Berlin Anlaşması'nın 25. maddesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na Bosna-Hersek'in yolunu açtı.

Bosna'daki son Osmanlı valisi Ahmed Mazhar Paşa'nın¹⁰ bölgeden ayrılmasıyla birlikte Osmanlı hâkimiyeti *filen* sona erdi. *Büyük Devletler*'in onay vermesi ve Viyana Hükümeti'nin emriyle, 29 Temmuz 1878'de Avusturya askeri Bosna-Hersek'i işgal etmeye başladı. İşgal hareketi, Bosna Müslümanları'nın bütün direnişlerine

⁶ Bosna'da Tanzimat'ın uygulanarak sulhun sağlanması: BOA, A.AMD, nr. 9/24, 26 Ş 1265/17 Temmuz 1849. Bosna Eyaleti'nin Tanzimat-ı Hayriye dairesine ilhak edilmesi: BOA, A.AMD, nr. 9/26, 26 Ş 1265/17 Temmuz 1849. Ayrıca bkz.: Bosna valisi Mehmed Tahir Paşa'nın, Bosna eyaletinde Tanzimat'ın uygulanması hususuna dair halkın ileri gelenlerinin muvafakati ve Hersek mutasarrıfı Ali Paşa'nın tutumu hakkında 14 S 1265/9 Ocak 1849 tarihli tahriri: Halil İnalçık, "Bosna'da Tanzimatın Tatbikine Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c. I/5 (Şubat 1942), s. 375 vd.

⁷ Bosna'nın serhad tarafında *koloni militer* denilen hudut askerlerinin tertib ve teşkili: BOA, A.AMD, nr. 10/51, 22 L 1265/10 Eylül 1849. Avusturya ile Bosna-Hersek hudut meselesi ve buralarda yapılacak ıslahat: BOA, A.AMD, nr. 29/93, 3 R 1267/5 Şubat 1851.

⁸ BOA, A.MKT.MHM, nr. 333/14, 17 B 1265/8 Haziran 1849. Tuna ve Suriye vilayetlerinin teşkilinden görülen fayda üzerine, Bosna bölgesi önemli bir yer olduğundan Bosna vilayeti isminde yeni bir valilik kurularak Hersek ve Yenipazar Mutasarrıflıkları ile birleştirilmesi, Karadağ sınırı yakınındaki Trebine ve bazı kazaların vilayet nizamına bağlı olmadan özel bir askerî usulde idaresi, Bosna valiliğine 60.000 kş. maaşla Osman Paşa'nın devamı hakkında 25 Ekim 1865'te Maliye Nezareti'ne gönderilen yazı: BOA, A.MKT.MHM, nr. 332/71.

⁹ Kongre protokolleri için, bkz.: *Muahadat Mecmuası*, c. V, Dersaadet 1298/1880-1881, s. 177 vd.

¹⁰ Ahmed Mazhar Paşa'nın valiliği hakkında, bkz.: *Salname-i Vilayet-i Bosna*, sene 1295, s. 54, s. 80.

rağmen¹¹ aralıksız devam etti ve 20 Ekim 1878'de tamamlandı¹². Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 7 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'in resmen kendi toprakları olduğunu ilân etti. Osmanlı Devleti'nin 1878'de fiilen Avusturya-Macaristan idaresine terkettiği Bosna-Hersek üzerindeki hukukî hakları 1908'deki kesin ilhâka kadar geçerli olduğu halde¹³, istismar edildi. Bu tarihî süreçte, taraflar adına yürütülen diplomasinin en önemli failleri, şüphesiz, vilayet merkezi Saraybosna ile diğer stratejik şehir ve kasabalarda görevli ecnebi konsolosları oldu.

2) Bosna-Hersek'te Ecnebi Konsoloslukları

Osmanlı padişahları, Avrupa Devletleri'ne genellikle *ahidname*; kimi zaman bir sulh anlaşmasının *ticarete mahsus hükümleri* üzerinden konsolosluk açma izni vermişlerdir. Dolayısıyla, bu devletlerin Osmanlı vilayetlerindeki konsoloslukları aynı dönemde kurulmamışlardır. Avrupalılar ilk konsolosluklarını İskenderiye, Ege adaları, Suriye ile Anadolu'nun önemli sahil şehirlerinde tesis etmişlerdir¹⁴. Balkanlar'da

¹¹ Fehmi Nuza, "Bosnalılar'ın Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri", *Türk Kültürü* XXIV (Ankara 1986), s. 218.

¹² Avusturya askerinin Bosna'ya gireceği haberini Macaristan Vükelâ Reisi 25 Temmuz 1878'de tezkip etmişti (BOA, HR.TO, nr. 360/85, 15 Temmuz 1294/27 Temmuz 1878, Orijinal nr.: 442). Osmanlı Devleti, bir taraftan Berlin Konferansı'nda işgalin müzakere edilmediğini ileri sürerken; diğer taraftan, Avusturya askerine karşı Yeni Pazar Sancağı ahalisine ve Arnavutlar'a el altından yardım edilerek işgalin önlenmesini istiyordu (BOA, Y.EE, nr. 77/68; kezâ, Bosna-Hersek'in işgali ve Yenipazar Sancağı'nda Avusturya'nın asker ikamesi hakkında 14 Şubat 1294/ 26 Şubat 1879 tarihli tahrir: BOA, İ.MMS, nr. 60/2849).

¹³ Durđev, a.g.m., s. 301. Avusturya, 1908'den itibaren Bosna-Hersek'te kendi hukuki düzenini kurmuş; Osmanı idaresinin emir ve taimatları ortadan kaldırılmıştır (Bosna-Hersek'te yürüüğe giren Kanuni Esasi'ye dair Avusturya sefaretı yazısı: BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 20/18, 9 Teşrinievvel 1326/22 Ekim 1910).

¹⁴ Bugünkü manada ilk konsolosluğun, 20 Eylül 1528'te Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği imtiyazla, Fransa tarafından kurulduğu kabul edilir (M. Tayyib Gökbilgin, "Konsolos", *İA*, s. 837-838). İngiltere'nin 1580 tarihli ahidname ile İskenderiye, Trablus-Şam, Tunus, Cezayir Trablusgarb ve başka yerlere konsolos tayin edebileceği kararlaştırılmış, ilk defa 1583'te, iki İngiliz konsolosu İskenderiye ve Suriye limanlarında görevlendirilmiş; İngiliz konsoloslarına ait hükümler 1610 tarihli ahidnamede daha fazla tasrih edilmişti ([Altınay] Ahmet Refik, *Türkler ve Kraliçe Elisabeth*, İstanbul 1932, s. 21; A. Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara 1953, s. 64; Gökbilgin, a.g.m., s. 838). Ecnebi tüccara verilen ve daha sonra kapitülâsyon adıyla anılacak olan ahidnamelerin muhtevası, karakteri ve Selçuklular'dan başlayarak tarihî gelişimi hakkında, bkz.: Halil İnalçık, "İmtiyazat", *The Encyclopedia of Islam*, New edition, c. III, London 1971).

açılan ecnebi konsoloslukları, daha geç tarihlidir. Bosna-Hersek şehir ve kasabaları da, siyasî ve ticarî sebeplerle ecnebilerin daima ilgisini çekmiş, Avrupa devletleri bölgede temsilci bulundurmaya özen göstermişlerdir.

Kırım Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Balkanlar ve Tuna civarında yabancı rekabeti hızla arttı. 1856 yılında savaş sona erdiğinde, Paris Anlaşması'nı imzalayan devletler, bir taraftan sözde *Osmanlı toprak bütünlüğünü taahhüt* ederken, diğer taraftan, devletin yıkılmasını kolaylaştıracak faaliyetlerine hız verdiler. 1870'lere gelindiğinde, bölgede ikamet eden yabancı konsolosların siyasî hedefleri ticarî sorumluluklarının önüne geçmişti.

XIX. yüzyılın başlarında Bâbîâli nezdinde Bosna-Hersek'te temsilci bulunduran yabancı devletler Nemçe/Avusturya ve Fransa'dır. Asrın ortalarında, bölgede temsil edilen devlet sayısı 6'ya çıktı. Bunlar, Avusturya (1867'den sonra Avusturya-Macaristan) ve Fransa'nın yanısıra Prusya (1871'den sonra Almanya), İngiltere, Rusya ve İtalya idi. Bosna-Hersek'te konsolosluk bulunduran devletlerin sayısının artmasıyla birlikte, siyasî meseleler de kendiliğinden doğmuştu..

Bunlardan biri, mahallî idarenin konsoloslara uygulayacağı protokol meselesidir. Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla kadar haricî teşrifat kurallarını genellikle payitahtta uygulamış, XVII. ve XVIII. yüzyılda taşrada yabancı konsolosların açılması üzerine devletler arası teşrifat İstanbul'un dışına taşmış, XIX. yüzyılda bu defa Bosna'da ihtiyaç duyulmuştur. Bosna'da görevli ecnebi temsilciler resmî merasim ve kurallara büyük önem vermiş, rütbe ve unvanlarının aynı olmadığı zamanlarda, konsoloslara yapılacak resmî ziyaret ve törenler büyük önem kazanmıştır.

Mart 1857'de Bosna'da hususa dair bazı düzenlemeler yapıldı. Daha önce Bosna'da Fransa ve Avusturya Devletleri'nin birer konsolosu bulunuyordu. Avusturya temsilcisi general konsolos/başkonsolos rütbesi taşıdığından, resmî ziyaretler ve takdimlerde kendisine öncelik tanıyordu. Başkonsolos bahis konusu düzenlemeden bir süre önce vefat etmiş, bundan sonra uygulanacak protokol tartışma konusu olup, İstanbul'dan görüş istenmişti. Bâbîâli'ye göre, bu devletlerin Bosna'ya atayacağı konsolosların oraya gelecekleri nasılsa önceden biliniyordu. Şu halde, gerekli önlemleri almak kolaydı.

O günlerde İngiltere tarafından Bosna'ya konsolos tayin edilen Churchill Saraybosna şehrine geldiğinde, Rusya da buraya bir konsolos göndermiş bulunuyordu. Dönemin Bosna valisi, 1 Mayıs 1857'de, *düvel-i erba'a konsoloslarının bir yerde toplanması ve rütbelerinin bilinerek ziyaret usulünün ona göre yapılması hususunda* kendilerine

bir talimatname verilmesi talebiyle Dahiliye Nezareti'ne tahrir gönderdi¹⁵. Cevabî yazıda, Bosna'da *konsolosların hemrütbe olmaları halinde eskilerin yenilerine tekaddüm edeceği, diğerleri konsolos olup da içlerinde general konsolos, yani başkonsolos bulunur ise, bunun diğerlerine rüchâniyeti, tenbih edilmişti*¹⁶.

A. AVUSTURYA DİPLOMATİK MİSYONU

1) Bosna ve Hersek'te Avusturya Konsolosları

Avusturya İmparatorluğu, Bosna-Hersek'te konsolosluk açma imtiyazını 1718 tarihli Pasarofça Anlaşması'na istinaden kullandı. Anlaşmanın 5. maddesinde, *Osmanlı Devleti'nin Akdeniz sahillerinde ve adalarında diğer devletler konsoloslarının buldukları iskelelere Avusturya elçilerinin talebi ile konsolos tayini câiz olup, ellerine senet verileceği ve mahalli makamlara bunları himâye ve siyânet etmeleri için tenbihat yapılacağı* tasrih ediliyordu¹⁷. 1850 yazında Avusturya Se-fareti Mösyö Marko de Linch'i Mostar'a konsolos vekili sıfatıyla tayin ettiklerini resmen bildirdiğinde Osmanlı padişahı teklifi bu anlaşmaya istinaden onaylamıştı¹⁸.

Viyana Hükümeti, birçok Avrupa devletine nispetle Bosna-Hersek'te daha erken tarihte konsolosluk açmıştır. 1810'lu yıllardan başlayarak, eyalet merkezinde ikamet eden Avusturya temsilcileri *general konsolos* rütbesiyle atanmış, maiyyetlerine yeteri kadar tercüman ve personel verilmiştir. Avusturya, başlangıçta yalnız Travnik'te, eyalet merkezinin

¹⁵ BOA, HR.MKT, nr. 183/39, 29 B 1273/25 Mart 1857, lef 2.

¹⁶ Gös. yer, lef 1.

¹⁷ BOA, *Nemçelü Ahidnamesi Defteri*, nr. 57/1, s. 10; BOA, A.DVN.MHM, nr. 8-A/64, 8 C.1266/21 Nisan 1850; Gökbilgin, a.g.m., s. 837. Avusturya Hükümeti, daha önce 1606 muahedenamesini takiben Akdeniz iskelelerinde konsolos bulundurma izni istemiş; bu imtiyazı, 1615 tarihli ahidnamenin 10. maddesi ile elde etmişti (BOA, *Nemçelü Ahidnamesi Defteri*, nr. 57/1, s. 64).

¹⁸ Hususa dair emirde, "Mösyö Marko de Linch'in Osmanlı memleketlerinden Akdeniz yalılarında ve cezirelerinde sair müste'men ferdlerinin her ne mahalde konsolosları var ise tüccar taifesinin emn ü rahatları için Âsitane'de mukim elçileri marifetiyle konsolos ve sair maslahatgüzar vaz'ı câiz olub yedlerine sened verile ve kadimden konsolos vaz' olmayan iskeleler kurbunda konsolos vaz'ı iktiza ederse elçileri vekilleri Devlet-i Aliyyem'e ilâm eyleyeler ve her ne mahalle konsolos vaz'ı iktiza eyleye elçilerin arz-ü ilâmları mucebince müsaade buyrulursa sened verile deyü Devlet-ü müşârü'l-ileyhâ ile mün'akid olan Bozorofca [Pasarofça] Ahidnamesi'nin beşinci maddesinde münderic bulunmuş olmakdan nâşi şeref-sünûh eden emir... 10 Temmuz 1850", kaydı yer almaktadır (BOA, A.DVN.MHM, nr. 8-A/64, 8 C.1266/21 Nisan 1850).

değişmesiyle birlikte Saraybosna'da, zamanla Mostar, Banaluka, Trebine ve İhlevne'de konsolosluklar tesis etmiştir. Merkezde görevli *general konsoloslar*¹⁹, diğer şehirlerdeki konsolos ve konsolos vekilleri ile daimî surette istişare etmiş, İstanbul'daki sefaretleri ile de düzenli bir haberleşme ağı kurmuş, bölgedeki Avusturya postaneleri konsolosların faaliyetini kolaylaştırmıştır. Viyana Hükümeti'nin, 1850-1878 yılları arasında rastlayan yaklaşık 30 yıllık sürede Bosna ve Hersek'teki temsilcilerinden bazıları aşağıda gösterilmiştir²⁰:

Tablo 1) *Bosna-Hersek'te Avusturya Devleti Konsoloslukları (1850-1878)*

<i>Tarih</i>	<i>Konsolosluk birimi</i>	<i>Konsolosun isim / unvan/nişan/rütbesi</i>	<i>Diğer görevliler isim / unvan/nişan/rütbe</i>
10 Temmuz 1850 ²¹	Mostar/HERSEK	Marco de Linch <i>Konsolos vekili</i>	
Eylül-Ekim 1850 ²²	Saray/BOSNA	Atanaskovik <i>General konsolos</i>	
27 Şubat 1852 ²³	Banaluka/BOSNA	Alessandro Meplenkovich <i>Konsolos vekili</i>	
Temmuz 1854 ²⁴	Mostar/HERSEK	Dobrovcih <i>Konsolos vekili</i>	

¹⁹ BOA, HR.MKT, nr. 183/39, 1 B 1273/25 Şubat 1857.

²⁰ Tabloların hepsinde, şahıs isimleri Osmanlı arşiv belgelerindeki okunuşlarına göre verilmiş, literatürden tespit edilebilenler kendi dillerindeki yazılışlarına göre kaydedilmiştir. İsimlerle birlikte zikredilen tarihlerin bir kısmı faydalanılan arşiv belgesinin veya salnamenin yayın tarihidir. Kesin olan tayin, berat ve ferman tarihleri dipnotlarında belirtilmiştir. Görev tarihleri belirtilmemekle beraber, Saraybosna ve Mostar'daki Avusturya konsoloslarından birkaçı için, bkz.: *Hariciye Nezareti Salnamesi*, def'a 2, Dersaadet 1302/1884-1885, 455-456.

²¹ Temmuz 1850'de Hersek Sancağı Mutasarrıfı Ali Paşa ve Mostar Naibi'ne gönderilen hükümde, İstanbul'daki Avusturya sefaretî kaçıları arasında görevli Mösyö Marco de Linch'in Mostar'a konsolos vekili tayin edildiği; Hersek tarafına gelip giden Nemçe tüccar ve tebeasının vali ile olan umurunu bu şahsa kontrol ettirip, vekâleti üzere hiçbir ferdî müdahaleye taaruz edilmemesi ve ahidname şartlarına uyulması hususunda talimat verildi (BOA, A.DVN.MHM, nr. 8 A/64, 29 Ş 1266/10 Temmuz 1850).

²² BOA, A.MKT.UM, nr. 32/1; İ.HR, nr. 70/3396.

²³ Avusturya ordusu subaylarından Meplenkovich'in Banaluka'ya konsolos vekili tayinine dair Avusturya Maslahatgüzarlığı'nın takriri üzerine irade-i seniye: BOA, İ.HR, nr. 84/4128, 6 Ca 1268/27 Şubat 1852.

²⁴ BOA, HR.TO, nr. 155/41, Avusturya 102, 16.7.1270/28 Temmuz 1854, Orijinal nr.: 236.

Haziran 1859 ²⁵	Saray/BOSNA	Rössler – <i>General konsolos</i> Üçüncü Derece Mecidi Nişanı	
3 Aralık 1858 ²⁶	Trebine/HERSEK	Baron Hanri Miller Horfeştayn- <i>Konsolos vekili</i> Üçüncü Derece Mecidi Nişanı	
Ekim 1862	Mostar/ HERSEK	- / <i>Konsolos [vekili]</i>	
1866-1867 ²⁷	Saray/BOSNA	Dolye <i>General konsolos</i>	Hâçich – <i>tercüman</i> Evkâlcich – <i>maiyyet kâtibi; başçavuş ve diğ-er çavuşlar</i>
1866-1867 ²⁸	Saray/BOSNA	Hâzen [<i>General konsolos</i>]	Bornik – <i>kaçılar</i> ; Planich – <i>tercüman</i> ; Evkâlâvich – <i>tercüman ve maiyyet kâtibi; başçavuş ve diğ-erleri</i>
1869-1870 ²⁹	Saray/BOSNA	Şuvalye de Fodotin <i>General konsolos</i>	Sâfi – <i>konsolos vekili rütbesiyle tercüman</i> ; Dâpole – <i>kaçılar</i> ; İvich – <i>tercüman</i>
1869-1870 ³⁰	Mostar/ HERSEK	Zâlyâ, <i>Konsolos</i>	
1869-1870	Treben/HERSEK	Viçâsevich – <i>Konsolos vekili</i>	
1869-1870 ³¹	İhlevne/HERSEK	Yüzbaşı Deminçki <i>Konsolos vekili</i>	
Mart 1871- Mart 1872 ³²	Saray/BOSNA	Şuvalye de Fodotin <i>General konsolos</i>	Dizevrenik – <i>konsolos vekili rütbesiyle tercüman</i>

²⁵ Avusturya'nın Bosna General Konsolosu Mösyö Rössler'e tebdilen üçüncü rütbeden Mecidiye nişanı ve berat verilmesine dair Bosna valisine emirname-i samiye: BOA, HR.MKT, nr. 263/64, 29 Za 1275/30 Haziran 1859, lef 1.

²⁶ Avusturya Sefareti'nin Hersek sancağı Trebine kazasına konsolos vekili tayinine dair takriri üzerine irade-i seniye: BOA, İ.HR, nr. 163/8704, 26 R 1275/3 Kasım 1858.

²⁷ *Salname-i Vilayet-i Bosna*, sene 1283, def'a 1, s. 81, 103-104.

²⁸ Aynı yer.

²⁹ *Salname*, sene 1286, def'a 4, s. 80-81.

³⁰ Gös. yer.

³¹ Aynı yer.

³² *Salname*, sene 1288, s. 38.

Mart 1873 – Şubat 1874 ³³	Saray/BOSNA	Delyâ <i>General konsolos</i>	Memnel <i>Tercüman</i>
Şubat 1874 – Şubat 1875 ³⁴	Saray/BOSNA	Todorich <i>General konsolos</i> Üçüncü rütbeden Mecidî Nişanı	Dan de Fic, <i>konsolosvekili</i> , Beşinci rütbeden Mecidî Nişanı; Toma Herfalcich, <i>tercüman</i>
Şubat 1875 – Ocak 1876 ³⁵	Saray/BOSNA	– <i>General konsolos</i>	
Ocak 1876 – Ocak 1877 ³⁶	Saray/BOSNA	– <i>General konsolos</i>	Zân – <i>viskonsolos</i> , Beşinci rütbeden Mecidî Nişanı; Dänko – <i>refiki</i> ; Toma Herkâoviç – <i>tercüman</i>
Ocak 1878 – Aralık 1878 ³⁷	Saray/BOSNA	– <i>General konsolos</i>	
26 Mart 1875 ³⁸	HERSEK	Moglia – <i>Konsolos</i>	
1878 ³⁹	Saray/BOSNA	Ochic – <i>General konsolos</i>	

2) Travnik⁴⁰ Başkonsolosluğu:

Viyana Hükümeti, 1820'lerde, birtakım kimselerin sınırları geçerek darb, katl, hayvan gaspı gibi suçlar işledikten sonra geri döndüklerini;

³³ *Salname*, sene 1290, s. 66.

³⁴ *Salname*, sene 1291, s. 41.

³⁵ *Salname*, sene 1292, s. 53; sene 1294, s. 52.

³⁶ *Salname*, sene 1293, s. 65.

³⁷ *Salname*, sene 1295, s. 54.

³⁸ Ragusa'daki Osmanlı görevlisi Persich Efendi, Viyana Hükümeti'nin Mösyö Moglia'yı Mostar'a konsolos tayin edeceğini önceden haber almış ve Hariciye Nezareti'ne bildirmişti. Moglia, memuriyeti döneminde mahallî idare ile anlaşmamış, bundan dolayı kendi hükümeti tarafından suçlanmıştır (BOA, HR.SYS, nr. 212/1, Orijinal nr.: D-328, 1291/ 26 Mart 1875).

³⁹ Avusturya'nın Bosna eski konsolosu Mösyö Ochic'in bazı yazılarının resmî gazetelerde yayınlandığı ve Bâbîâli ile Bosna'da bulunan memurların Avusturya aleyhine olan kıyamın önünü almak için çok çalıştıklarına dair yazının tercümesi sureti: BOA, HR.TO, nr.557/133, 3 Teşrinisani 1294/15 Kasım 1878.

⁴⁰ Bosna'nın *beylik* statüsünde idare edildiği 1463 yılından başlayarak sancak merkezi Saraybosna şehri idi. Merkez, 1550'de Travnik'e nakledildi. 1583'te Bosna eyalet haline getirilince Banaluka eyalet merkezi yapıldı; 1684'de merkez tekrar Travnik'e alındı ve 1850 yılına kadar değişiklik olmadı. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemede, Saraybosna yeniden merkez kabul edilerek, 1878'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline kadar statüsünü muhafaza etti (Eren, *a.g.e.*, s. 16-17, 22).

çaldıkları malları kendi topraklarında sattıklarını idda etti. Bu gibi âdî hadiselerle ötedenberi iki tarafın zabtiyeleri baktığı halde, Avusturya, güya bu hareketleri kontrol altına almak amacıyla Travnik'te bir konsolosluk açmaya karar verdi. Bu tarihte sınır ötesi ticarete daha faal olanlar, aslında Bosna tâcirleri idi⁴¹. Buna rağmen karşı tarafta konsolosluk açma teklifi Osmanlılar'dan değil, Avusturya'dan gelmişti. Viyana Hükümeti'nin asıl maksadı kısa zamanda anlaşıldı. Öyle ki, Travnik Avusturya Konsolosluğu, mahalli idareyi her fırsatta rahatsız ediyordu. Şikâyetlerden bunalan Osmanlı tarafı, konsolosluğun iddialarının ve Bosna'nın diğer meselelerinin görüşülmesi için serhad kaptanları ve Saraybosna'nın bütün ulema ve ileri gelenlerini Travnik'e davet edip, iki ay boyunca istişâre toplantıları yaptı. Müzakereler esnasında iki devlet ahalisinin de zararlarının karşılanması, sınır güvenliği ve suçluların yakalanması gibi hususlarda serhad kaptanlarından müteselsil kefalet alındı, gelişmeler konsolosa bildirildi. Hatta konsolosa, Osmanlı memurlarıyla beraber sınır boylarına giderek araştırmalara katılması teklif edildiğinde; konsolos, Osmanlı memurlarını oyalayarak buralara gitmekten kaçınmıştı. Bir süre sonra sınıra bizzat hareket eden konsolosun asıl maksadı, sınırlarına yakın Osmanlı bölgelerini karıştırarak hükümetinin muhtemel bir askerî müdahalesine zemin hazırlamaktı.

1850'de, Avusturya yine hudut hadiselerini bahane ederek Bosna vilayetinin idarî işlerine müdahaleye devam ediyordu⁴². Bu tarihte eyalet merkezi hâlâ Travnik olup, sınır boylarında birçok tahkimat yapılmış; Yenipazar kasabasından Travnik'e kadar posta teşkilâtı kuruluyordu⁴³. Kısa süre sonra, merkez, Saraybosna'ya taşındı.

3) Avusturya Konsoloslarına Uygulanacak Protokol Meselesi

Eylül 1850'de Saraybosna'ya giden Avusturya Başkonsolosu Mösyö Atanaskovik için uygulanması istenen protokol, Viyana Hükümeti'nin Bosna-Hersek halkı üzerinde nasıl bir etki uyandırmak istediğini açıkça gösteriyordu. Atanaskovik önce Travnik'e tayin edilmiş, eyalet merkezi Saraybosna'ya taşınınca, hükümeti de memuriyetini Saray'a nakletmişti. Bosna valisi, 15 Eylül 1850'de Dahiliye Nezareti'ne Atanaskovik'in

⁴¹ Eren, *a.g.e.*, s. 35. Dalmaçya'dan Balkanlar'a giden ticari yolların geçit noktasında bulunan Bosna'nın büyük şehirlerinde ticaret bir hayli gelişmişti (Aynı yer).

⁴² BOA, HAT, nr. 1195/46955. Bkz.: *Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek/Bosna i Hercegovina u Osmanskim Dokumentima*, yay. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2009, s. 49-52.

⁴³ BOA, A.AMD, nr. 24/92, 6 M 1267/11 Kasım 1850.

Travnik'ten Saraybosna'ya geldiğini, kirası tarafından ödenmek üzere kendisine bir konak bulunduğunu; Bosna'nın karışık olduğu bir dönemde, vilayetten, başkonsolosa bir karşılama merasimi düzenlemelerinin istendiğini bildirdi⁴⁴.

Belirtilen tarihte Avusturya'nın Bosna'da resmî bir konsolosluk binası yoktu. Dolayısıyla merasim, başkonsolosun ikametgâhında yapılacaktı. Sefaret, başkonsolosun oturduğu eve birkaç gün sonra bir Avusturya arması konularak, bir de Avusturya bayrağı açılmasını ve 21 pâre top atışıyla selâmlanmasını istiyordu. Bu uygulama, Avusturya temsilciliklerinin bulunduğu Osmanlı memleketlerinde yeni değildi⁴⁵. Uygulamayı farklı kılan, eski konsolosa yeni bir merasimden ibaretti. Valî ise teşrifata taraftar görünmüyordu. Zira o sırada, padişahın iradesiyle *Usûl-ü Cedide*'ye bağlanan Bosna Eyaleti'nde bilhassa adlî tensikatın tesisine çalışılmakta idi⁴⁶. Bu kadar gaile arasında, üstelik şimdi ikamet mahalli olmayan bir şehirde konsolosun istediğini yapmak, mahallî idareyi güç durumda bırakırdı. Vilayete kalırsa, Osmanlı şehirlerinde konsolosların ikamet mahalli olan yerlerde bayrak açılması bir dostluk gösterisi olup, top atılması keyfiyeti de sahillerde ve uygun mahallerde geçerli bir kuraldı. Ayrıca o tarihte Rumeli Ordusu Müşiri Osman Paşa makamında olmayıp, sınır boyunda idi. Halbuki durumun Osman Paşa ile de istişare edilmesi gerekirdi. Endişelerini samimiyetle kaydeden vali, İstanbul'dan gelecek talimatı beklemeye başlamıştı.

Sadaret makamı, 23 Ekim 1850'de Mâbeyn-i Hümâyun'a gönderdiği tezkeresinde, *Avusturya Devleti'nin bundan pek aşırı memnun ve mahzûz olacağı* ifadesiyle, merasimin, konsolosun istediği gibi yapılmasını teklif etti. Sadrazam, mahallî yöneticileri de gücendirmiyordu. Tezkerede, *Bosna eyaleti hamdolsun, padişahımız sayesinde evvelki halinde olmayıp, ahali-i mevcûdesi taht-ı zabt ü rabta idhâl olunmakta bulunması ve Saraybosna'da Âsâkir-i Şâhâne olması cihetiyle, bunun ihtimal ki ahalice i'tizârına mahal kalmadığı*, yazılmıştı. Fakat, *istidânın reddine Avusturya Devleti kırılacağından* talebin karşılanması isteniyordu. 24 Ekim 1850'de, *padişah adına bir mahzur görülmediğini* bildiren bir irade-i seniyye çıkartılarak, Avusturya Sefareti, Müşir Ömer Paşa ve Bosna valisine tebliğ edildi⁴⁷. Osmanlı Devleti, Avusturya temsilcileri dahil, yabancı konsolosluklara çeki düzen vermek maksadıyla 1863'te *Vilâyât-ı Şâhâne'de Memurin-i*

⁴⁴ BOA, A.MKT.UM, nr. 32/1. Ayrıca, bkz.: *Bosna Belgeler*, s. 63-65.

⁴⁵ Aynı eser, s. 49 vd.

⁴⁶ Eren, *a.g.e.*

⁴⁷ BOA, İ.HR, nr. 70/3396.

Mahalliye İle Ecnebi Memurları Arasında İcrâ Olunacak Merâsim-i Teşrifâtiye'ye dair bazı talimatnameler yayınladı⁴⁸. Böylece, yabancı diplomatların merkez ve taşra arasında bu nevi görüş ayrılığına sebep olacak teklifleri nisbeten azaldı.

4) Avusturya Konsolosları ve Bosna-Hersek Müslüman Ahalisi:

Bosna-Hersek'te teftiş görevi yapan Mehmed Kâmil, Nisan 1853'te, *Bosna ve havalisinde bulunan Avusturya konsolos vekillerinin memuriyetleri dışındaki işlere karışmayı ve olmayacak bir şeyi büyütmeyi bayağı âdet edindiklerini; hudut civarındaki reâyâyı da Avusturya'ya meylettirdiklerini*, kaydediyordu⁴⁹. Mayıs 1853'te, Bâbîâli'ye bir yazı gönderen Bosna valisi, burada hemen hemen aynı ifadeyi kullanıyordu. Vali, *Saraybosna'da bulunan Avusturya general konsolosu ile Hersek, Banaluka ve diğer yerlerde ikamet eden konsolos vekilleri memuriyetleri dışındaki işlere karışmayı kendilerine bayağı bir iş edinerek, bu keyfiyet bütün tebeanın, hususi olarak da Hristiyanlar'ın Avusturya Hükümeti'ne meyl ve teveccühünü celb etmeye, her geçen gün fenalıklar vukuuna sebep olduğundan, şu konsolos vekillerinin tavir ve hareketleri buranın dahilî teşebbüslerinin gereği gibi görülmesine ve tebligatlarımızın kesin bir semere vermesine mani olmaktadır*⁵⁰, diyordu. Vali de, müfettiş de Bâbîâli'nin bildiği bir hususu teyid ediyorlardı.

Bosna ve Hersek'te ikamet eden Avusturya konsolosları, bir taraftan bu eyaleti kontrolleri altında tutmuş; diğer taraftan, Arnavutluk ve Karadağ'ı yakından izlemiş, sefarete rapor etmişlerdir⁵¹. Konsoloslar, özellikle Arnavutlar ile pek anlaşmamış, bazen onlardan şikayet etmiş, kimi zaman da Müslüman Arnavutlar'ı ağır cezalara mahkûm ettirmişlerdir. Saraybosna Başkonsolosu Mösyö Atanaskovich'in bir şikâyeti, burada zikredilmeye değerdir.

Avusturya Sefareti Maslahatgüzarı, 19 Mart 1853'te Osmanlı Hariciyesi'ne gönderdiği tahririnde⁵², zaptiye askerlerinden Tahir adlı bir Arnavut'un Atanaskoviç'e suikastte bulunduğunu bildirmişti. Araştırma sonunda, bu zaptiyenin başkonsolosu dövdüğü anlaşıldı. Sefaret,

⁴⁸ 1863 yılında Osmanlı memleketlerinde bulunan ecnebi devletler konsoloslukları hakkında nizamname (*Düstur*, 1. tertip, I (İstanbul 1289), s. 772-775); Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları (İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları 1580-1900)*, İstanbul 2004, s. 185.

⁴⁹ BOA, HR.MKT, nr. 59/23, 20 B 1269/29 Nisan 1853, lef 1.

⁵⁰ BOA, HR.MKT, nr. 59/25, 23 B 1269/2 Mayıs 1853, lef 1.

⁵¹ Mostar'daki Avusturya konsolos vekilinin, 12 Teşrinisani 1252/1837 tarihi itibarıyla kendi devletinin Dışişleri Nazırı'na gönderdiği yazının hülâsası tercümesi: BOA, HR.TO, nr. 152/72, 12.11.1852, Orijinal nr.: 233, Mikrofilm nr. Avusturya.

⁵² BOA, HR.TO, nr. 153/15, 19.3.1853, Orijinal nr.: 83.

suçlunun lâyıkiyla cezalandırılmasını, cezanın infâz edileceği gün Bosna'da Avusturya General Konsoloshânesi bandırasının 21 pâre top atışıyla selâmlanmasını istedi. Ayrıca Avusturya Sefareti, Bosna valisi Hurşid Paşa ve memuriyet-i mahsûsa ile Bosna Eyaleti'nde bulunan Kâmil Paşa'nın bu hadiseden dolayı Mösyö Atanaskoviç'e üzüntülerini bildirmek üzere bizzat nezdine gitmelerinde, ısrar etti. İstanbul'daki Maslahatgüzar, Hariciye Nazırı Rifat Paşa ile yaptığı görüşmede, Bosna'da gerekenlere tenbihte bulunulmasını ve yapılacak tenbihatin, hemen ertesi gün Saraybosna'ya gidecek posta ile gönderilmesinin bir çaresine bakılmasını, bunun tâzimatin yenilenmesine vesile olacağını söylüyordu. Kürek cezası verilen Tahir, bir daha geri dönmek üzere Saraybosna'dan uzaklaştırılmıştı⁵³.

5) *Bosna'ya Hıristiyan Din Adamlarının Tayininde Avusturya Konsoloları'nın Rolü ve Mostar Avusturya Konsolosu Hakkında Şikâyetler*

Bosna'nın içişlerine müdahale etmeyi Balkan politikasının vazgeçilmez hedeflerinden biri haline getiren Viyana Hükümeti, eyaletin Hristiyan ahalisi, bilhassa Katolikler'e nüfuz etmeyi başardı. 1854 yılı ilkbaharında, Bâbîâli, Bosna ve buraya tâbi yerlerin metropolidi Prekopiris'in güya azledilerek, yerine İzvornik piskoposunun tayin edileceği istihbaratını aldı. Kısa süre sonra, bunun tamamen Saraybosna Avusturya Konsolosu'nun isteği üzerine yapıldığı⁵⁴, anlaşıldı. Bu tarihte Kırım Savaşı devam ediyor; Bâbîâli, bir iç isyana sebep olacak her nevi tahrikten kaçınıyordu. Aynı günlerde, Mostar'daki Avusturya konsolos vekili ile valinin anlaşamadıkları haberi İstanbul'a ulaşmış, valinin yazılı şikâyeti sebebiyle Bâbîâli harekete geçmişti⁵⁵. Avusturya Sefareti, 9 Temmuz 1854'de Bâbîâli'ye sunduğu müzekkerede konsolosunu müdafaa ediyor, Bâbîâli de valisine güveniyordu. Buna rağmen eyalet çoktan karışmıştı. Osmanlı tarafı valisini, sefaret de konsolosunu değiştirmek suretiyle meseleyi kapattılar. Avusturya, Mösyö Dobrovich'i Mostar'a konsolos tayin etti. 1856'da Kırım Savaşı sona erdiğinde, Bosna-Hersek, gerek Avusturya, gerek Fransa ve hatta yeni dönemde kurulacak ecnebi devlet konsoloslukları vasıtasıyla daha da karışacaktı.

Bosna'daki iç isyanlarda Avusturya'nın da rolü bulunmakla beraber, meselâ Kırım Savaşı'ndan hemen sonra 1857 İsyanı'nı hazırlayan iç

⁵³ BOA, HR.MKT, nr. 59/65, 7 Ş 1269/16 Mayıs 1853.

⁵⁴ BOA, HR.MKT, nr. 74/70, 19 B 1270/17 Nisan 1854.

⁵⁵ BOA, HR.TO, nr. 155/41, 16.7.1854, Orijinal nr.: 236, Mikrofilm nr.: Avusturya 102.

ve dış sebepler, Viyana Hükümeti'nin işini kolaylaştırmıştır. Bu tarihte, Müslüman halkın isyanla doğrudan ilgisi bulunmuyordu. 1856'da ilân edilen Islahat Fermanı eyaletlerde Osmanlı tebeası Hıristiyan halkın cüretkâr ayaklanmalarına sebep olmuş, Bosna-Hersek'te de isyan başgöstermişti⁵⁶. İsyân, öncelikle mevcut arazinin tasarrufu⁵⁷, vergi meseleleri⁵⁸, mahallî memurların tutumu⁵⁹ ve din adamlarından şikâyetle başlamıştı⁶⁰. Dış sebeplere gelince, Osmanlı idaresini zayıflatmaya çalışan Avusturya, Rusya ve diğer devletler, viayetteki en basit meseleyi dahî tahrik etmekte idi.

1857 kışında, yaşlı ve ağır hasta olan Saraybosna Avusturya Başkonsolosu'nun vefatı bekleniyordu. Konsolosluk kaçıları, baştercümanı mahallî hükümete göndererek, konsolosun vefatı halinde defin merasiminin nasıl yapılacağını sormuştu. Bosna valisi, 2 Şubat 1857 tarihli bir tahrirle Bâbiâli'den görüş istedi. Cevaben gelen yazıda, *konsolosun general silkini taşıması, yani başkonsolos olmasına rağmen askerî memurdan sayılmayacağı, Ordu-yu Hümayun'da böyle bir zâtın alay ile kabristana gönderildiği görülmüşse de konsoloslar için ne yapılacağına bilinmediği*, kaydediliyordu. Bâbiâli, *ebediyete intikal eden birine saygı gösterisi olarak gerektiği kadar kavas ve zabtıye neferi tayin edilmek suretiyle mahallî kaidelerin uygulanmasını, konsolosun nâ'sının bir-iki bölük zabtıye refakatinde götürülmesini ve birkaç el tüfek atılmasının yeterli olacağını* ekleyerek, vilayete yol gösteriyordu⁶¹.

Devletler arası dostane münasebetlerde nezaketi hiçbir zaman elinden bırakmayan Osmanlı Hükümeti ve Sarayı, gerektiğinde kararlı bir tavır sergilemeyi de ihmal etmiyordu. Meselâ, Avusturya Sefareti'nin Bosna ve Hersek'teki konsolosluklarına tayini istenen bazı kimseleri

⁵⁶ Gölen, *a.g.e.*, s. 472-473.

⁵⁷ Eyalette, büyük çoğunluğu Hıristiyanlardan meydana gelen reâyâ çiftlik sahiplerinin kiracısı olup, reâyânın durumunu iyileştirecek düzenlemeler yapıldı (Meselâ, Bosna Eyaleti ile Hersek Sancağı çiftliklerinde câri olan yarıcılık, üçleme, dörtleme ve beşleme usullerinde ashâb-ı alâka ile müste'cirler arasında cereyan eden muamelâtta yapılan tâdilata dair 12 Eylül 1859 tarihli nizamname (*Düstur*, 1. tertib, I (Dersaadet 1289), s. 765-771) kabul edilerek, yürürlüğe konuldu). Bosna'da arazinin daha önceki tasarrufuna dair bilgi için, bkz.: C. Truhelka, "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, çev. Cemal Köprülü, I (İstanbul 1931), s. 54-64.

⁵⁸ Gölen, *a.g.m.*, s. 473.

⁵⁹ BOA, İ.MV, nr. 17012, 15 B 1274/1; Gölen, *a.g.e.*, s. 475.

⁶⁰ Rum asıllı din adamlarından rahatsızlık duyulması önemli olup; Bosna'da papazlar genellikle yerli halktan atanmakta iken, yüksek rütbeli din bürokrasisi Rumlar'dan teşekkül ediyordu (Gölen, s. 477-478).

⁶¹ BOA, HR.MKT, nr. 180/58, 8 C 1273/ 2 Şubat 1857.

itimâda lâyük bulmayarak diplomatik bir üslûpla reddetmişti. Öyle ki, 1860 yılı başlarında Saraybosna Başkonsolosu yapılmak istenen Kiyork İstrati Mirvich'in tayin teklifi geri çevrildi. Mirvich, hem şahsî durumu, hem de Osmanlı Devleti ve İslâm ahali aleyhine telif ettiği bir risaleden dolayı reddedilmişti. Osmanlı Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'ndan Belgrad Muhafızlığı'na gönderilen hususa dair bir yazıda, *Mirvich'in risalesinin tamamen toplatılması ve bu şahsın konsolosluk hizmetinde kullanılmayacağı*, ifade edilmişti⁶². 6 Mart 1860 tarihli cevabi yazıda, *risalenin bulunarak müsteşarlık makamına takdim edileceği* kayıtlıdır. Belgrad Muhafızı, 12 Nisan 1860'da taahhüdünü yerine getirmiştir⁶³.

6) Avusturya-Bosna Sınırında Gümrük Daireleri, Tüccar ve Konsoloslar

Konsolosların aslî görevi, buldukları yerlerde kendi devletinin tabiiyetinde veya himayesinde bulunan tüccar ve tebeanın oradaki işlerine yardımcı olmaktır. Bosna-Hersek'te görevli Avusturya konsolosları da, öncelikle bu gibi görevlerle mükellef idi.

Bosna-Hersek'teki Avusturya ticareti genellikle ithalata dayanmıştır. Bölgede, Tanzimat dönemi başlarında, toplam % 13 nisbetinde gümrük rüsumatı ödeyen Avusturya tâcirlerinin şikâyeti üzerine 26 Kasım 1843'te Bosna Paşası'na gönderilen bir buyruğuda, Avusturya tüccarından eski muahedenamelerde gösterilen miktarın üzerinde resim alınmaması ihtar edilmektedir⁶⁴. Aralık 1847'de Avusturya Devleti ile yapılan anlaşma gereği, iki devletin sınırdaki ticaretlerinde istenecek gümrük resmi yeniden müzakere edilir, Bosna'daki ticarî anlaşmazlıkların giderilir⁶⁵. Konsoloslar da aracı olurlar.

1850'lerde, Avusturya Devleti bazı emtianın Bosna'dan ihracı hususunda rahatsızlık duymaktadır. Bunlardan biri, kerestedir. Bâbıâli, Avusturya tebeasının ötedenberi Bosna ormanlarından kestiği kerestenin nakline büyük kolaylık göstermiştir⁶⁶. Fakat, Osmanlı Devleti ile Avusturya hudut boyundaki ticaretin büyük bir kısmı o sırada tatil edilmiştir. Bu durum, Avusturya'ya şöyle izah edilmiştir: *Osmanlı Devleti, Bosna Beyleri'nin sahip oldukları bir nevî istiklâli kaldırarak, eyaleti*

⁶² BOA, HR.MKT, nr. 15 L 1276/ 6 Mayıs 1860, 333/28, lef 1.

⁶³ Aynı yer, lef 2.

⁶⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, II (1838-1850), İstanbul 1976, s. 66.

⁶⁵ BOA, A.AMD, nr. 2/91, 3 M 1264/11 Aralık 1847.

⁶⁶ Avusturya Sefiri tarafından 16 Mart 1861'de Mösyö Mayer'e gönderilen tâlimatın tercümesi sureti: BOA, HR.TO, nr. 161/20, 16.3.1861, Orijinal nr.: 415, Mikrofilm nr.: Avusturya-6.

yeni nizamlara dahil etmiş ve 1850 yılına kadar bu eyaletde serbestçe tasarrufla bulunulurken, şartlar değişmiştir.

Osmanlı Hükümeti, daha sonra da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun baskılarına mâruz kalır. 1869'da, Bosna-Hersek'teki bütün ecnebi konsoloslar Avusturya-Osmanlı sınırında gümrük binaları inşa etmek amacıyla tartışmaya başlar. Saraybosna Avusturya Başkonsolosu da tartışmalara katılır. Meselenin halline dair bir Muhtelit Komisyonu kurulmuştur. Bâbiâli, 4 Kasım 1869'da Bosna vilayetine bir telgrafname göndererek, mahallî idareyi gelişmelerden haberdar eder; aynı zamanda, Saraybosna Avusturya Konsolosu'na dikkat etmeleri istenir⁶⁷.

7) Bosna-Hersek'te Avusturya Postaları ve Konsolosların Haberleşmesi

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1878 yılında Bosna-Hersek'i işgalini kolaylaştıran vasitalardan biri, şüphesiz, uzun zamandan beri bölgede faaliyet gösteren Avusturya Posta Teşkilâtı oldu. Ecnebi postalarının mahzurlarını iyi bilen Bâbiâli, kuruluşundan itibaren Bosna'daki Avusturya postalarını dikkatle izledi. Eylül 1851'de Saraybosna Avusturya Konsolosu'nun postasından çıkan uygunsuz gazete ve evrak, Osmanlı Hükümeti'nin ihtiyatlı davranmakta me kadar haklı olduğunu gösteriyordu. Bunun üzerine Bâbiâli, Mostar tarafında bir posta ihdas edilmesi ve Avusturya postalarından ahalinin kağıt alıp-vermesini istedi⁶⁸.

İstanbul'daki Avusturya Sefiri devletinin Osmanlı vilayeterindeki posta teşkilâtının önemini şu sözlerle ifade ediyordu: *Viyana bir taraftan konsoloslarıyla daha hızlı ve güvenilir bir haberleşme zeminini buluyor, aynı zamanda yerli haberleşme ağına katılarak istihbaratını güçlendiriyordu.* Bu sözler itiraf mahiyetinde olup, 10 Kasım 1872'de aynı sefaretten Osmanlı Hariciyesi'ne gönderilen bir taktirde, *Saray[bosna] ile Banaluka arasındaki demiryolu hattının yakında açılmasının Avusturya-Macaristan'ın Bosna vilayetinde bulunan konsolosluklarıyla haberleşmesini hızlandıracağı,* kayıtlıdır. Taktir muhtevassından, Avusturya'nın posta teşkilâtı sayesinde Bosna-Hersek'teki diğer ecnebi konsolosluklarının haberleşmesine de aracı olduğu, dolayısıyla bölgedeki faaliyetlerine nüfuz edebildiği anlaşılmaktadır. Zira aynı taktirde, *Rumeli Demiryolu Kumpanyası'nın 29 Nisan 1869 tarihli Şartnamesi'nin 69. maddesi gereği Bâbiâli'den izin istemeksizin ecnebi postasını nakletmeye müteahhit bulunduğu, Avusturya Sefareti'nin*

⁶⁷ 14 Teşrinisani 1285/ 26 Kasım 1869 tarihinde Viyana Sefareti Maslahatgüzarı tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafname tercümesi: BOA, HR.TO, nr. 117/160, 14.11.1869, Orijinal nr.: 442.

⁶⁸ BOA, A.AMD, nr. 31/75, 27 Za 1267/23 Eylül 1851.

*bu konsoloshaneleri ve hususî posta kumpanyasını kabul etmesi için Osmanlı idarecilerine emir verilmesi, rica edilmektedir. Sefaret, o tarihe kadar Avusturya ve Macaristan arasındaki posta muhaberatı Yenipazar yoluyla yapıldığı halde, şimdi Saraybosna ile Brod arasındaki postanın kaldırılacağını da bildirmektedir*⁶⁹.

8) *Bosna-Hersek'te Padişahın Hükümranlık Hakkı ve Bâbîâlî'nin Yetki Meselesi:*

Osmanlı pâyitahtındaki Avusturya sefirleri ve Bosna-Hersek'te görevli konsolosları, 1856'dan sonra daha büyük bir gayretle bu vilayeti ilhâka çalışan Viyana'ya hizmet etmişlerdir. 1878'deki işgalin ardından Avusturya idaresi, konsoloslarının yardımıyla Osmanlı padişahının Bosna-Hersek'teki hükümranlık hakkı ve Bâbîâlî'nin siyasî yetki ve nüfuzunu zayıflatmaya yönelik fiilî bir düzen kurmuştur. 1878-1908 yılları arasında Avusturya Sefareti, Bosna-Hersek'ten diğer Osmanlı vilayetlerine göç ve buralarda ikamet edenlerin pasaportlarını vize etmemiş⁷⁰; Osmanlı tabiiyetine geçene Avusturya pasaportu verilmemiş⁷¹, Bosna-Hersek'e giden Osmanlı tebeasına güçlük çıkartılmıştır⁷². 1878 yılından sonra Viyana Hükümeti, Bosna-Hersek'e tayin edilen diğer ecnebi konsolosların memuriyetlerinin onayında Osmanlı Devleti'nin yerini almıştır. 1880'de, Bâbîâlî'nin hususa dair yetki ve inisiyatifi, fiili olarak hemen tamamen Viyana'nın tasarrufuna geçmiştir.

Bâbîâlî Hukuk Müşavirliği'nin 26 Nisan 1880 tarihli bir mütalânamesi, bu vilayete konsolos tayinlerinde Osmanlı tarafının görüşlerini ifade etmesi bakımından kayda değerdir. Mütalâname'ye göre, *diplomatik bir kural olarak ecnebi devletler konsoloslarına berat verme hakkı o konsolosun memuriyette bulunacağı memleketin hükümdarına ait idi. Bosna ve Hersek'teki konsolosların beratlarının da hakk-ı hükümranîyi değil, ancak bir hakkı idare-yi hâiz olan Avusturya Devleti tarafından verilmeyip, Bâbîâlî tarafından verilmesi gerekiyordu. Fakat Avusturya Devleti, bölgeye tayin edilecek konsoloslarla devamlı surette münasebeti bulunacağından bu işe dahil ve alâkası da inkâr edilemezdi. Bu durumda, tayin edilecek konsolosların isimleri önce Avusturya Devleti'ne bildirilmeli, Viyana Hükümeti tarafından kabul ve tayin edilmedikçe Osmanlı Devleti bahis konusu konsoloslara berat vermemeli idi*⁷³.

⁶⁹ BOA, HR.TO, nr. 165/26, 23.10.1872, Orijinal nr.: 83, Mikrofilm nr.: Avusturya-54.

⁷⁰ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 20/25.

⁷¹ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 20/26.

⁷² BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 20/28, 26 Şubat 1322/ 11 Mart 1907.

⁷³ BOA, HR.TO, nr. 365/4, 14.4.1880, Orijinal nr.:105, Mikrofilm nr.: İstişâre 32; nr. 365/76, 23 Şubat 1295/ 6 Mart 1880, Orijinal nr.: 289, Mikrofilm nr.: İstişâre 104, lef 1.

Berlin Anlaşması hükümlerini istismar eden imzacı devletlerin tutumu, anlaşmanın taraflarından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun cesaretini arttırıyor; bölgedeki işgal yönetimi, yalnız Bâbîâli ve Saray'ın değil, yerli halkın da tepkisini çekiyordu. Müslümanlar, Avusturya askerinin Bosna-Hersek'e girdiği günden itibaren Avusturya-Macaristan idaresinin tedbirlere şüphe ile bakmış, yeni hükümetten gördükleri kötü muameleyi Bâbîâli'ye defalarca şikâyet etmişlerdi⁷⁴. Ancak Viyana Hükümeti, padişahın vilayetteki otoritesini reddettiğinden müzakerelerden sonuç alınamıyordu⁷⁵. Buna rağmen, Bosna-Hersek'teki Müslümanlar haklı olarak Bâbîâli'den yardım istiyorlardı. Viyana'daki Osmanı sefiri Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 18 Ekim 1879 tarihli bir telgrafnamesinde, Avusturya ile yapılan *Mukavelename*'nin 4. protokolünde *Bosna ve Hersek İslam ahalisinin müftü, kâtip ve imam tayinleri ile memuriyetlerine dair cereyan eden mezhebî münasebetlerinde tamamen serbest olacaklarının açıkça bildirildiğini*; fakat, *vilayetteki Avusturya memurlarının muhtelif sancaklara kadı tayin ettirmekte olduğunun birçok kaynaktan öğrenildiğini* bildiriyor; *bu hususun Avusturya ile hemen görüşülmesi gerektiğini*⁷⁶, sözlerine ekliyordu.

Avusturya memurları, Bosna-Hersek Müslümanları'nın dinî ve siyasî bakımdan Osmanlı Devleti ile ilgisini tamamen kesmek istediler⁷⁷. Müslümanlar'ın şikâyeti üzerine, her türlü haksızlığın incelenmesi için mahallî komisyonlar kurulması teklif edilmişse de, Viyana Hükümeti, vilayetteki Müslümanlar'ın Bâbîâli'ye müracaat hakkını reddediyordu. Bâbîâli, Avusturya'nın bu hususa dikkatini çekerek, Bosna ve Hersekliler'in hukuken kendilerine başvuru hakkının bulunduğunu; ırz ve namus güvenlikleri, ahlâk ve âdetleri ile ibadetlerini serbestçe yapmalarının sağlanması hususu daha önce taahhüt edildiği halde; Avusturya idaresinin başlamasıyla birlikte bunların yerine getirilmediğini, ayrıca Müslümanlar'ın emlaklarının ellerinden alındığını bildirdi. Avusturya, Osmanlı aleyhtarlığını ısrarla sürdürüyor; göç etmeyerek vilayette kalan Müslümanlar'ın Bâbîâli ve hilafetle il-

⁷⁴ 17 Aralık 1880'de Viyana'ya hususi surette ve gizli olarak yazılan telgrafname tercümesi: BOA, HR.TO, nr. 497/103, 5 Şubat 1295/17 Şubat 1880, Orijinal nr.: 439, Mikrofilm nr.: Müzekkere 54.

⁷⁵ 1899'da Mostar Müftüsü Ali Fehmi Câbiç'in liderliğinde Bosna-Hersek'teki bütün Müslümanlar'a dinî sahada ve eğitimde otonomi verilmesi için kararlı bir mücadele başlatılmıştı (Durdiev, a.g.m., s. 302).

⁷⁶ BOA, HR.TO, nr. 133/123, 18.10.1879, Orijinal nr.:439, Mikrofilm nr. Sefaret-i Seniyye Telgafnamesi 501.

⁷⁷ Hususa dair 6 Eylül 1881 tarihli mütalâaname tercümesi sureti: BOA, HR.TO, nr. 365/109, lef 1.

gisini kesmek istiyordu. İşgalci Avusturya memurları, 1900 yılında Sultan II. Abdühamid'in 25. Cülus Yıldönümü'nde evlerini aydınlatmak isteyen Bosna-Hersek Müslüman ahalisine, bu maksatla dahî izin vermemiştir⁷⁸. Haziran 1903'te, Bosna-Hersek'teki Müslüman ahali ile yöneticiler arasında ihtilâflı konuların halli için Viyana Hükümet, nihayet bazı önlemler almıştı⁷⁹.

B. İNGİLTERE DEVLETİ KONSOLOSLUKLARI

1) Bosna-Hersek'te İngiliz Diplomatik Misyonu

Osmanlı Devleti'nin İngilizler'e bahşettiği ilk ticaret imtiyazı, 1580 yılında III. Murad zamanında verildi⁸⁰. XIX. yüzyılda, Bosna'ya gelip-giden İngiliz Devleti tebea, tüccar ve adamlarının işlerini görmek üzere, Ocak 1853'te, Mister Eskin adında bir şahıs Saraybosna'ya konsolos vekili tayin edildi. Bu tarihten 1900 yılına kadar, İngiltere'nin Bosna-Hersek'te görevlendirdiği temsilcilerden bazıları şunlardır:

Tablo 2) Bosna-Hersek'te İngiltere Devleti Konsoloslukları (1853-1900)

Tarih	Konsolosluk birimi	Konsolosun isim / unvan/nişan/rütbesi	Diğer görevliler isim / unvan/nişan/rütbe
10 Şubat 1853 ⁸¹	Saray/BOSNA	Eskin Konsolos vekili	
25 Kasım 1856 ⁸²	Saray/BOSNA	Henry Urban Churchill – Konsolos [vekili]	
25 Kasım 1856 ⁸³ ; 1860.	[Mostar] HERSEK	James Zohrab ⁸⁴ Konsolos vekili	

⁷⁸ BOA, HR.TO, nr. 357/9, 7 Eylül 1316/20 Eylül 1900.

⁷⁹ BOA, HR.HMŞ.İŞO, nr. 190/34, 18 Ra 1321/14 Haziran 1903.

⁸⁰ Kütükoğlu, a.g.e., s. 2.

⁸¹ Mister Eskin'in konsolos vekili tayin edildiğine dair Bosna Valisi Vezir Hurşid Paşa ve Bosna Mollası'na hüküm: BOA, A.DVN.MHM, nr. 10/13, 10 R 1269/21 Ocak 1853.

⁸² İngiltere'nin Bosna konsolosluğuna tayin edilen Mister Henry Urban Churchill ve Hersek'e konsolos vekili tayin edilen Mister Zohrab'a gerekli yardımın yapılması: BOA, HR.MKT, nr. 168/12, 27 Ra 1273/25 Kasım 1856. Zohrab'a emri âli verilmesine dair tezkere-i samiye: BOA, A.AMD, nr. 74/21, 1273/1856.

⁸³ Gös. yer. Churchill, bir İngiliz rahibin oğlu idi (Aynı yer, lef 2).

⁸⁴ J. Zohrab'a emri âli verilmesi: BOA, A.AMD, nr. 74/21, 1273/1 Eylül 1856-21 Ağustos 1857.

Şubat 1857-Aralık 1858 ⁸⁵	Saray/BOSNA	Churchill- <i>Konsolos</i>	
7 Kasım 1858 ⁸⁶	Saray/BOSNA	Yarbay Edward San Con Nabl – <i>Konsolos</i>	
23 Mart 1860 ⁸⁷	Saray/BOSNA	[William] Richard Holmes – <i>Konsolos</i>	
1866-1867 ⁸⁸	Saray/BOSNA	William Richard Holmes – <i>Konsolos</i>	Feerman Sekreter
1869-1870 ⁸⁹ ; 1871-1872 ⁹⁰ ; 1874-1875 ⁹¹ ; 1876 ⁹²	Saray/BOSNA	William Richard Holmes – <i>Konsolos</i> Üçüncü dereceden Mecidî Nişanı	Feerman Sekreter Dördüncü dereceden Mecidî Nişanı Personel sayısı: 4
13 Haziran 1876 ⁹³	Mostar/ HERSEK	Edward H. Feerman ⁹⁴ <i>Konsolos vekili</i>	
7 Eylül 1877 ⁹⁵	Saray/BOSNA	[Edward H. Feerman] <i>Konsolos</i>	Koper – <i>konsolos vekili</i> konsolos maiyyetinde

⁸⁵ BOA, HR.MKT, nr. 183/39, 1 B 1273/25 Şubat 1857. Churchill'in Bağdat'a tayiniyle, yerine Yarbay Edward San Con Nabl'in atanması ve berat-ı âli verilmesi: BOA, A.DVN.DVE, 23-A/24, 5 Ca 1275/11 Aralık 1858.

⁸⁶ Nabl'a konsolosluk beratı ve ferman verildiğine dair Bosna Valisi Vezir Osman Mazhar Paşa ve Bosna Müftüsü'ne hüküm: BOA, A.DVN.MHM, nr. 30/13, A.N. 1276/1859, lef 1- 2.

⁸⁷ Nabl'in yerine Diyarbekir Konsolosu Richard Holmes'in tayini ve kendisine berat verilmesi: BOA, A.DVN.DVE (3), nr. 24-A/55; A.DVN.MHM, nr. 30/13, N 1276/23 Mart-21 Nisan 1860.

⁸⁸ *Salname*, sene 1283, def'a 1, s. 103-104.

⁸⁹ *Salname*, sene 1286, def'a 4, s. 80-81.

⁹⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul 2004, s. 100-101.

⁹¹ *Salname*, sene 1292, s. 53; 1294, s. 52.

⁹² Gös. yer.

⁹³ Feerman'ın Mostar konsolos vekili tayin edildiği ve Ahidname-i Hümâyün'a uygun emr-i şerif verilmesine dair irade-i seniye: BOA, İ.HR, nr. 270/16277, 19 Ca 1293/12 Haziran 1876. Sefaret, Feerman'ın tayinini 27 Mayıs 1876'da Hariciye Nezareti'ne bildirmiş, 2 Haziran 1876'da Divân-ı Hümâyün muktezası hazırlanmış, 12 Haziran tarihli Sadaret tezkeresi üzerine, 13 Haziran 1876'da irade-i seniyesi çıkartılmıştır (Gös. yer).

⁹⁴ Feerman hakkında, bkz.: Robert J. Donia, *Sarajevo a Biography*, The University of Michigan, 2006, s. 40.

⁹⁵ Koper'ın Saraybosna'ya konsolos tayini: BOA, İ.HR, 274/16685, 27 Ş 1294/6 Eylül 1877. Bkz.: Ek 1.

1 Temmuz 1879 ⁹⁶	Saray/BOSNA	Edward H. Feerman <i>Konsolos</i>	
1900 ⁹⁷	Saray/BOSNA	Edward H. Feerman <i>Konsolos</i>	

2) Konsolosların Faaliyetleri:

İngiltere Sefareti'nin Bosna ve Hersek'e tayin ettiği temsilciler ticaretten siyasete, eğitimden sosyal hayata kadar her alanda sefaretlerine bilgi verirken, diğer ecnebi konsolosları hakkındaki istihbaratı ihmal etmiyorlardı. Saraybosna Konsolosu Churchill, Şubat 1858'de İstanbul'a gönderdiği bir raporda, Bosna'daki rüşdiye mekteplerine dair bir değerlendirme yapmış⁹⁸; Avusturya başkonsolosu Röcfeler hakkında da sefirine bazı notlar aktarmıştı. Başkonsolos, Bosna'nın durumunu teftiş maksadıyla Bâbîâli'nin o tarihte eyalete müfettiş tayininden hoşnut kalmamıştı, bunu da asla gizlememişti. Aynı günlerde, *Sırbiski* adı altında Avusturya'da yayınlanan bir gazetede, Bosna-Hersek ahalisini isyana davet eder surette yazılar yayınlanmakta idi. Churchill, *gazetenin başmuhabirinin Mostar Metropolidi Pamoçino olduğunu zannediyorum* diyor ve Osmanlı Devleti'nin, Bosna ve Hersek halkının bu gazete-yi satın almasının önlenmesi gerektiğini ekliyordu⁹⁹. Mayıs 1858'de Saraybosna'dan gönderilen başka bir konsolos raporunda, Bosna'da yeni usulün uygulamaya konulmasıyla birlikte vergilerin doğrudan tahsil edilmeye başlandığı, Mart'ın ilk günlerinden itibaren *bedel-i askerî resmi* ile *cizyenin lağvedildiği*¹⁰⁰ bildirilir. 29 Mayıs 1858'de, konsolosluk, Hersek'teki Osmanlı askerinin hezimetini ve Karadağ vukuatı edindiği istihbaratı sefareti ile paylaşmaktadır¹⁰¹.

1860'ların başında İngiltere'nin Saraybosna Konsolosu Mister Holmes, kendi Dışişlerini Bosna'daki isyan hakkında bilgilendirirken, isyanın çıkmasında *dış kıskırtmalar kadar yerel memurların tutumunun da etkili olduğunu* yazıyordu¹⁰². Bu tarihte Saraybosna'da resmî bir

⁹⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s. 348-349.

⁹⁷ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 158, Tablo 1 (1900 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları).

⁹⁸ BOA, HR.MKT, nr. 223/97, 2 C 1274/18 Ocak 1858.

⁹⁹ BOA, HR.TO, nr. 229/26, 15.2.1858/27 Şubat 1858, Orijinal nr. 239, Mikrofilm. İngiltere 19, lef 1-2.

¹⁰⁰ BOA, HR.TO, nr. 230/25, 22.5. 1858, Orijinal nr.: 239, Mikrofilm nr.: İngiltere -74.

¹⁰¹ BOA, HR.TO, nr. 230/24, 17.5.1274/29 Mayıs 1858, Oriinal nr.: 81, Mikrofilm nr.: İngiltere 72.

¹⁰² BOA, İ.MV, nr. 17012, 15 B 1274/1 Mart 1858 tarihli Meclis-i Vâlâ Mazbatası; Gölen, s. 475.

konsolosluk binası bulunmuyordu¹⁰³. Ağustos 1863'te, Bosna'da İngiliz Protestan misyonerleri faaliyet göstermekte¹⁰⁴, muhtemelen konsolostan yardım görmektedirler.

İngiltere sefaretı, Ağustos 1877'de Mister Koper'ı Saraybosna konsolosluğu maiyyetine konsolos vekili tayin etti. Sadaretin 6 Eylül 1877 tarihli tezkeresi üzerine 7 Eylül 1877'de Sultan II. Abdülhamid'in irade-i seniyyesi gereği, Koper'a konsolosluk beratı ve ferman verildi¹⁰⁵.

İngiliz konsolosları, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgali dönemine ait raporları ile de Avrupa merkezlerinin dikkatini çekmişlerdi. İşgalin hemen başlangıcında, Saraybosna konsolosunun bir raporu Hariciye Nazırı Salisbury'ye sunuldu. Nazır, Viyana Sefiri Sir Elliot vasıtasıyla, bunu, Avusturya Hariciye Nazırı Baron Calice'e gönderdi¹⁰⁶. Saraybosna Konsolosu Feerman'ın Salisbury'ye gönderdiği 1 Temmuz 1879 tarihli siyasî raporda, Bosna'ya muhtariyet verilmesi ve Avusturya askerinin vilayetten çekilmesi hususunda Büyük Devletler'e verildiği bildirilen bir dilekçenin İstanbul'daki Bosna göçmenleri tarafından yazılmış olması ihtimalinden bahsediyordu. Müslümanların *ehven-i şer* olarak Avusturya idaresine alışmaya çalıştıkları, bunu Sırp ve Karadağ idaresine tercih ettikleri, Avusturya'nın yerli halkın sempatisini kazanmadığı, Bosna'da camilerin ve tekkelerin depo olarak kullanıldığı, Avusturya askerinin Müslümanlar'ın evlerinde oturmaları ve toprak meselesinin memnuniyetsizliği arttırdığı, kamu işlerinin de ağır yürüdüğü bildiriliyordu.

C. BOSNA-HERSEK'TE RUS KONSOLOSLARI VE SİYASÎ FAALİYETLERİ

1) *Konsoloslar*

Rusya, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 11. maddesi ile Osmanlı memleketlerinde konsolosluk açma hakkını elde etti. Maddede geçen *âmmе-i mevâkii* tabirini istismar ederek Rus tacirlerinin hiç uğramadığı, ancak gayr-i Müslim Osmanlı tebaasının yaşadığı

¹⁰³ Bosna valisine tahrirat-ı samiye: BOA, HR.MKT, nr. 337/52, 16 Za 1276/5 Haziran 1860.

¹⁰⁴ BOA, HR.SYS, nr. 207/51, 11.8.1279/23 Ağustos 1863.

¹⁰⁵ BOA, İ.HR, nr. 274/16685, 27 Ş 1294/6 Eylül 1877. 24 Ağustos 1877 tarihli bir muktezaya göre, İngiltere'ye verilen ahidname gereği, sefaret Halep, İskenderiye, Trablusşam, Tunus, Trablusgarb, Sakız, İzmir ve Mısır iskelelerine ve diğer Osmanlı memleketlerine konsolos tayin etme hakkına sahipti (Gös. yer).

¹⁰⁶ Bilâl N. Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri Belgeler-Documents, c. II* (Ankara 1989), s. 367, belge nr. 434, 348-349.

mahallerde dahî konsolosluklar kurdu¹⁰⁷. Petersburg Hükümeti'nin Bosna-Hersek'teki konsoloslukları, muhtemelen XIX. yüzyıl ortalarında hizmete girdi. Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya Sefareti, Bâbîâli ve Saray'ın onayını alarak, *Rusya Devleti tebea, tüccar ve adamlarının Bosna-Hersek'teki işlerine bakmak üzere* Saraybosna'ya bir konsolos, Mostar'a konsolos vekili gönderdi. Bölgede, XIX. yüzyılın ikinci yarısında görevli Rus konsololarından bazıları şunlardır:

Tablo 3) *Bosna-Hersek'te Rusya Devleti Konsoloslukları (1858-1880 Yılları Arası)*

Tarih	Konsolosluk birimi	Konsolosun isim / unvan/ nişan/rütbesi	Diğer görevliler isim / unvan/ nişan/rütbe
1858 ¹⁰⁸	[Saray]/BOSNA	Hilkarfenek – <i>Konsolos</i>	
24 Şubat 1858 ¹⁰⁹	[Saray]/BOSNA	Şevlikof – <i>Konsolos</i>	
11 Ocak 1859 ¹¹⁰	Mostar/HERSEK	Stalinkop – <i>Konsolos vekili</i>	
1866-1867 ¹¹¹	[Saray]/BOSNA	Dr. Plaved – <i>Konsolos</i>	Bozni – <i>tercüman</i>
1866-1867 ¹¹²	[Mostar]/HERSEK	Şuvaliç – <i>Konsolos [vekili]</i>	İloyâ – <i>kaçıllar</i>
1869-1870 ¹¹³	[Saray]/BOSNA	Kodoryâçef – <i>Konsolos</i>	

¹⁰⁷ BOA. *Rusya Ahidnâme Defteri*, nr. 183/148-162, Küçük Kaynarca Andlaşması Sûreti (Evâsıt-ı Ramazan 1188/19 Kasım 1774); Gökbilgin, a.g.m., s. 838. Anlaşma metni için, bkz.: Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuk ve Siyâsî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara 1953, s. 121-135. Anlaşmanın 11. maddesi şöyle idi: “*Rusya Devleti tarafından lâzım görülecek ‘âmme-i mevâkı’de konsoloslar ve konsolos vekillerinin ta’yinine Devlet-i ‘Aliyyemiz cânibinden ruhsat virilüb, dost olan sâir düvelin konsolosları i’tibar olundukları gibi merkumlar dahî mu’teber tutulalar ve işbû konsolos ve konsolos vekillerine ruhsat verile ki beratlu tâbir olunur berât-ı pâdişâhânem ile müsellemler tercümanlar maiyyetlerinde tutub İngiltere ve Françe ve sâir milletlerin hizmetlerinde bulunan emsalleri kâmyâb oldukları muâfiyata bunlar dahî nâil ve kâmyâb olalar*” (Osman Köse, “Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, I/2 (2006), s. 143).

¹⁰⁸ Saraybosna Rus Konsolosu Hilkarfenek'in görevinden ayrılarak memleketine giderken Viyana'ya uğrayacağı, Mostar'da karşılanması, yerine Şevlikof'un tayini: BOA, HR.MKT, nr.228/25, 10 B 1274/24 Şubat 1858.

¹⁰⁹ Aynı yer.

¹¹⁰ Mostar Rusya Konsolos Vekili Stalinkop'a, Rusya İmparatoru'nun isim gününde yapılacak merasimde top atılması ve bandıra çekilmesi için izin verildiği: BOA, HR.MKT, nr. 272/47, 6 C 1275/11 Ocak 1859.

¹¹¹ *Salname*, sene 1283, s. 103-104.

¹¹² Aynı yer.

¹¹³ *Salname*, sene 1286, s. 80-81.

1869-1870 ¹¹⁴	Mostar/ HERSEK	İyladinof – <i>Konsolos vekili</i>	Çenirli – <i>tercüman</i>
Mart 1871- Mart 1872 ¹¹⁵	Saray/BOSNA	Kodoryâçef – <i>Konsolos</i>	Yâkoçon – <i>kañçılar</i>
1874-1875 ¹¹⁶	[Mostar/HERSEK]	Saladol – <i>Konsolos vekili</i>	
1875, 1876- 1877 ¹¹⁷ , 1878 ¹¹⁷ , 1879-1880 ¹¹⁹	Saray/BOSNA	Kodoryâçef <i>Konsolos</i> – Üçüncü rütbe- den Mecidî Nişanı	

2) Bosna-Hersek'te Rus Konsoloslarının Faaliyetleri

Osmanlı tebeası Ortodoks Hristiyanları himaye etmek bahanesiyle Balkanlar'da karışıklık çıkaran Rusya, bağımsız bir Sırp Devleti'nin kurulmasına çalışırken, Bosna-Hersek'i de plânlarına dahil etti. Rus Çarlığı, Kırım Savaşı'ndan sonra Batı diplomasisinden dışlandı; ancak Petersburg Hükümeti, menfaatlerine uygun surette, bazen meselâ Avusturya'ya, kimi zaman Bâbiâli'ye yakınlaştı.

Saraybosna Konsolosu, 1857 Hersek İsyanı vesilesiyle hazırladığı 19 Aralık 1857 tarihli bir yazısında, *Hersek'te vukubulan suistimaller, Âgâh Efendi'nin rolü, araştırma komisyonu çalışma merkezinin Mostar olduğunu* kaydediyor; *birinci Meclis'ten bekledikleri verimi alamadıklarını* esefle ifade ettikten sonra, sözü Hristiyan Ortodoks tebeaya getiriyordu¹²⁰. Konsolosa göre, *araştırma komisyonu müdür ve mültezimler aleyhine hareket edeceği yerde sadece Rum mezhebinden bulunan Hristiyan ahali hakkında şiddet hareketinde bulunmakta, hatta şirâze-i nizâm ve memleket âsâyişine hâlel verenlere ortak olmakta* idi. Bosnasaray Rusya Konsolosu bu denli siyasetle meşgul iken; Osmanlı Devleti, ecnebi sefir ve konsolosları mümkün mertebe hoşnut etmeğe çalışıyordu.

Rus Sefareti, 17 Şubat 1858'de Bâbiâli'ye bir takrir göndererek, Saraybosna'ya yeni bir konsolos tayin ettiklerini bildirdi. Sefir, *devletler arasında kararlaştırılan râbita-i sahîha gereği konsoloslukların önemine* işaretle, Mostar Mutasarrıfı'na hitaben *tavsiye mahiyetinde* bir Sadaret emri yazılmasını rica ediyordu¹²¹. Bâbiâli, ricanın gereğini en kısa zamanda yerine

¹¹⁴ Gös. yer.

¹¹⁵ *Salname*, sene 1288, s. 38.

¹¹⁶ *Salname*, s. 66.

¹¹⁷ *Salname*, sene 1292, s. 53; sene 1294, s. 52.

¹¹⁸ *Salname*, sene 1293, s. 65.

¹¹⁹ *Salname*, sene 1295, s. 54.

¹²⁰ BOA, HR.TO, nr. 286/38, 7.10.1273/19 Aralık 1857, Orijinal nr. 78, Mikrofilm: Rusya 47.

¹²¹ BOA, HR.MKT, nr. 228/25, 10 B 1274/24 Şubat 1858, lef 2.

getirdi. 24 Şubat 1858'de Hersek Mutasarrıfı'na gönderilen emirname-de¹²², Saraybosna Rus konsolosu Mösyö Hilkarfenek'in memuriyetinin sona erdiği, Viyana yolu ile memleketine dönerken Mostar'a uğrayacağı ve burada birkaç gün orada kalacağı, kendisine kolaylık gösterilmesi istendi. Hilkarfenek'in yerine atanan Mösyö Şevlikof da Mostar'a gelecek veya bir adamını gönderecek olursa, O'na da kolaylık sağlanacaktı.

Kırım Savaşı sonrasında, Petersburg Hükümeti, Panislavist propagandalarına uygun surette Bosna-Hersek'e silah ve cephane sevketti. Gizlice yapılan sevkiyatı Rus konsolosları idare etmiş ve hükümetlerine her gün rapor göndermiş, talimatlar doğrultusunda Avrupa'daki bazı şahıs ve cemiyetleri de bilgilendirmişlerdi. 1873 yılında, dönemin Saraybosna Rus konsolosu Viyana'daki Slav Komitesi'ne çektiği bir telgrafta, "*Aynı birinci günü Saraybosna'da, altıncı günü bu havalideki köy ve kasaba halkına para yardımı yapıldı. Silahların bir kısmını Biyeliç'e verdim. O bunları Travnik'teki dostlarımıza dağıtacak. Kalan silah ve cephaneyi de Prizren ve Deçan'a sevk etmek için fırsat bekliyorum*", diyordu¹²³.

D. BOSNA-HERSEK'TE PRUSYA/ALMANYA KONSOLOSLUKLARI

1) Alman Konsoloslar

XIX. yüzyılda Almanlar'ın Balkanlar, özellikle Bosna-Hersek'e ilgisini 1871'den önce ve sonra olmak üzere iki safhada incelemek gerekir. Birinci dönemde Prusya ticaret ve siyaseti önemli olup, kıta Avrupası'nın Napolyon Savaşları ve ihtilâllerle çalkalandığı bu dönemde *Alman Birliği* hayali 1849'da, o gün için son bulmuştur. Bu tarihte, parçalanan Almanya'dan dünyanın her tarafına göç edenlerd gibi, Bosna-Hersek de sınırlı bir Alman göçüne sahne olmuştur¹²⁴. Balkan coğrafyasında birçok şehre Alman göçü olmakla beraber, 1857'de kurulan Kataloi'yi ayrıca zikretmek gerekir. Buraya yerleşen göçmenlere, 1866'da bu defa Galiçya'dan gelen Almanlar katılmıştır. Göçmenlerin yerli Hristiyanlar'la karışmalarını kesinlikle istenmemiştir. Kırım Savaşı devam ederken, Almanlar, Osmanlı topraklarında iskânı hâlâ düşünmektedirler.

Osmanlı memleketlerine yerleşen yabancıların himaye meselesi de Almanlar için o tarihte özel bir önem taşımış; bazıları, himaye hakkının elçi ve konsoloslara bırakılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Böyle

¹²²BOA, HR.MKT, nr. 228/25, 10 B 1274/24 Şubat 1858, lef 1.

¹²³Altan Deliorman, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, İstanbul 1975, s. 36.

¹²⁴Geniş bilgi için, bkz.: Robert Anhegger, "Almanlar'ın Türkiye'ye Göçü", *Tarih ve Toplum*, c. 4, sayı 21 (Eylül 1985), s. 58-59.

düşünenlere göre, *elçiler ya diplomattır, ya da asker; ne ülkeyi tanırılar, ne de halkı. Konsoloslar ise tüccardır ve yalnızca kazanç peşindedirler. İkinci konsoloslar ve temsilcileri, özellikle kendilerine maaş ödenmeyenler paşalar ve beylerle münasabetleri kendi tekellerinde tutmaktadırlar. Üstelik bunlar burnu büyük, cahil insanlardır*¹²⁵.

Sayıları fazla olmamakla beraber, Almanlar'ın da ikamet ettiği Bosna-Hersek'te bir Prusya Konsolosluğu'nun açılması, muhtemelen Kırım Savaşı'na rastlar. 1869'da Saraybosna'da bir konsolosluğun mevcudiyeti bilinmektedir. Osmanlı vilayeti Bosna-Hersek'teki Alman konsolosluğunun ikinci dönemi, 1871'de Alman Millî Birliği'nin kurulmasından sonraki safhadır. Bu safhada, Bismark'ın dış politikasının izleri hâkimdir. Bu izler, 1878'de Berlin Anlaşması ile Avrupa diplomasisine mâl olur. Bismark, Saraybosna'da konsolos pâyesi taşıyan ve asalet unvanına sahip bir konsolos ile maiyyetinde tecrübeli bir kaçıllaryaya atamıştır. Alman konsoloslar mevkilerini uzun zaman muhafaza etmişlerdir. Hükümet, genel olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgedeki menfaatini desteklemiş, konsolosları da bu maksada hizmet etmişlerdir.

Tablo 4) *Bosna-Hersek'te Prusya/Kuzey Almanya [=Almanya Şimâli] Devleti Konsoloslukları (1869-1878 Yılları Arası)*

<i>Tarih</i>	<i>Konsolosluk birimi</i>	<i>Konsolosun isim / unvan/nişan/rütbesi</i>	<i>Diğer görevliler isim / unvan/nişan/rütbe</i>
1869-1870 ¹²⁶	Saray/BOSNA	Dr. Plave[d] <i>Konsolos</i>	Peroni – <i>kaçıllaryaya</i>
Şubat 1874- Şubat 1875, Ekim 1875 ¹²⁷	Saray/BOSNA	Kont Pôlmır <i>Konsolos</i>	
	Saray/BOSNA	Kont Pôlmır <i>Konsolos</i> Üçüncü rütbeden Mecidî Nişanı	Feristiman – <i>kaçıllaryaya</i> Beşinci rütbeden Mecidî Nişanı
Şubat 1875-Ocak 1876 ¹²⁸ , Ocak 1876-Ocak 1877 ¹²⁹ , 1878-1879 ¹³⁰	Saray/BOSNA	Kont Pôlmır <i>Konsolos</i>	Feristiman – <i>kaçıllaryaya</i>

¹²⁵ Gös. yer.

¹²⁶ *Salname*, sene 1286, s. 80-81.

¹²⁷ Mahalli hükümetin başıbozuk alaylarını tanıdığına dair Saraybosna Alman Konsolosu Mösyö Pôlmır/Bôter tarafından gönderilen 8 Ekim 1875 tarihli telgrafname: BOA, HR.TO, nr. 552/65, 3.10.1875.

¹²⁸ *Salname*, sene 1292, s. 53; 1294, s. 52.

¹²⁹ *Salname* 1293, s. 65.

¹³⁰ *Salname*, sene 1295, s. 54.

E. BOSNA-HERSEK'TE FRANSA KONSOLOSLUKLARI VE FAALİYETLERİ

1) *Konsolosluklar*

Konsolosluk kurumu, Batılı devletler adına XIX. yy.da büyük önem kazanmış, birçok ihtilaf ve müzakereye konu edilmiş¹³¹, Napolyon'un *kıta ablukası*'nın kaldırılması üzerine 1815'te toplanan *Viyana Kongresi*, Avrupa diplomasisinin konsolosluk teşkilâtı ve temâyüllerini önemli nispette değiştirmişti.

Fransa'ya gelince, Napolyon İtalya savaşlarında elde ettiği zaferden sonra 1797'de Avusturya ile Campo Formio Anlaşması'nı imzalayarak Venedik Cumhuriyeti'ne son vermiş, Arnavutluk kıyılarındaki Parga, Preveze gibi yerler ve Yedi Ada Fransızlar'ın eline geçmiş¹³²; böylece Fransa, Balkanlar'da Osmanlı Devleti ile sınır komşusu olmuştu. Bilhassa 1805'te kazandıkları Austerlitz zaferinden sonra, İhtilal Fransası kültürel, siyasî ve sosyal nüfuzu bakımından gelişmişti. Bu gelişme, Balkanlar üzerinde de etkisini gösterdi. 1807'de Napolyon ve Çar I. Aleksandr arasında Tilsit'te yapılan görüşmede, genel olarak Balkanlar Fransa ve Rusya arasında paylaşılıyor, Bosna-Hersek Habsburg Hanedanı'na terkediliyordu. Ayrıca Napolyon, müstakbel Balkan projeleri sebebiyle Bosna ve Arnavutluk hakkında istihbarat yaptırmıştır. General Marmont'a Balkan milletlerinin gücü, yarımadanın topoğrafik durumu ve benzeri hususlarda bir araştırma emri veren Napolyon, Dalmaçya'dan Bosna'ya kadar uzanan yolları tespit ettirmiş, Mostar ve Saraybosna gibi merkezî şehirlerde özel bir haber alma teşkilâtı kurmuştu. Fransa'nın Bosna ve Hersek'e ilgisi sonraki yıllarda da devam etti. Fransızlar'ın Arnavutlar'ı tahrik ettiklerine dair 9 Ocak 1845 tarihinde Bosna, Rumeli, Yanya ve Selanik Müşirleri'ne gönderilen bir kaime¹³³, buna işaret etmektedir.

XIX. yüzyıl ortalarında Paris Hükümeti'nin Saraybosna ve Mostar'da birer konsolosluğu bulunuyordu. Paris Anlaşması'ndan Berlin Anlaşması'nın kabulüne kadar geçen sürede Fransa'nın bölgedeki diplomatlarından bazıları aşağıda gösterilmiştir.

¹³¹ Konsoloslar Hakkında 10 Ağustos 1863 tarihli Nizamname, *Düstur*, 1.tertip, c. I, Dersaadet 1289, s. 772-775.

¹³² E. Haumant, *La Formation de la Yugoslavie*, Paris 1930, s. 240-249; Eren, a.g.e., s. 35.

¹³³ BOA, A.AMD, nr. 1/28, 29 Z 1260/9 Ocak 1845.

Tablo 5) *Fransa (= Cumhuriyet-i Fransa) Devleti Konsoloslukları (1856-1878)*

<i>Tarih</i>	<i>Konsolosluk birimi</i>	<i>Konsolosun isim / unvan/nişan/rütbesi</i>	<i>Diğer görevliler isim / unvan/ nişan/rütbe</i>
4 Ağustos 1856 ¹³⁴	Saray/BOSNA	Edvard Wiett [Konsolos vekili]	
3 Kasım 1857 ¹³⁵	[Saray]/BOSNA	<i>Konsolos vekili</i>	
Mayıs 1866-Mayıs 1867 ¹³⁶	Mostar/HERSEK	Moro <i>Konsolos</i>	Jerôm – <i>tercüman</i> Santalinski – <i>kaçılar</i>
1869-1870 ¹³⁷	Saray/BOSNA	Mu'leni – <i>Konsolos</i>	Sent Mari – <i>kaçılar</i>
Mart 1871-Mart 1872 ¹³⁸	Saray/BOSNA	Didôret <i>Konsolos</i>	Sent Mari – <i>tercüman ve</i> <i>kaçılar</i>
1874-1875	Saray/BOSNA	Sent Mari – <i>Konsolos</i>	
Şubat 1874-Şubat 1875 ¹³⁹	Saray/BOSNA	Dorben – <i>Konsolos</i> Üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı	Viyet – <i>kaçılar</i>
Şubat 1875-Ocak 1876 ¹⁴⁰ ; Ocak 1876-Ocak 1877 ¹⁴¹ ; Ocak 1878-Aralık 1878 ¹⁴²	Saray/BOSNA	Dövin – <i>Konsolos</i> Üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı	Viyet – <i>kaçılar</i>

2) *Fransa Konsolosları'nın Faaliyetleri*

XIX. yüzyılda Fransa'nın Balkan siyaseti, Avusturya ve Rusya ile münasebetlerinin seyrine uygun surette değişiklik gösterdi. Paris, bazen Bâbiâli'den uzaklaşırken, kimi zaman yakınlığa; bu durum,

¹³⁴ Saraybosna Fransa Konsolosu Edvar Wiett tarafından 4 Ağustos 1856'da İstanbul'daki Fransa Sefareti'ne yazılan mektubun tercüme sureti: BOA, HR.TO, 196/75, 4.8.1856, Orijinal nr.: 239, Mikrofilm nr.: Fransa 48.

¹³⁵ BOA, HR.TO, nr.197/49, 20 Kanunievvel 1272/1 Ocak1857, Orijinal nr.: 239, Mikrofilm nr.: Fransa-431.1

¹³⁶ *Salname*, sene 1283.

¹³⁷ *Salname*, 1286, s. 80-81.

¹³⁸ *Salname*, sene 1288, s. 38.

¹³⁹ *Salname*, sene 1291, s. 41.

¹⁴⁰ *Salname*, sene 1292, s. 53; 1294, s. 52.

¹⁴¹ *Salname*, sene 1293, s. 65.

¹⁴² *Salname*, sene 1295, s. 54.

Bosna-Hersek'teki konsoloslarının faaliyetlerine yansdı. 1856'da Kırım Savaşı sona ermiş, Islahat Fermanı ilân edilmişti. İşte bu esnada, Saraybosna Fransa konsolosu Edvard Wiett, İstanbul'daki sefirine yazdığı 4 Ağustos 1856 tarihli mektubunda şöyle diyordu:

*Bosna eyaleti kemâl-i âsâyiş ve sükûnet içindedir. Muâhharen sâdır olan hatt-ı hümayunun kıraatından beri Osmanlı memleketlerinin bazı mahallerinde hareketler olduğu halde bu eyaletin hiçbir yerinde Müslüman ahali tarafından bu gibi hareketler olmamakta, her tarafta bir efkâr-ı hüsnîye müşâhede edilmektedir. Âsâyiş ve sükûneti ihlâl etmek şöyle dursun, en cüz'î bir efkâr-ı havf ü endişe bile ibrâz etmeyecek suretde bazı mânâsız hadise, yani Bosna Saray'a karîb bir köylü Müslüman'ın bundan birkaç gün önce bir Katolik kilisesinin üzerindeki haça konmuş bir kargaya tüfenk endahet etmesi kabilinden vukuat bulunmuştur. Bu defa Hristiyanlar azîm gürültü etmiş olduklarından vali paşa bu hareketlerin bir sû-i niyete mebni olmadığına dair izhâr-ı teminat etmiştir.*¹⁴³

Saraybosna Fransa Konsolos Vekili, Ocak 1857'de İstanbul'daki sefiri Mösyö Trofil'e gönderdiği raporunda bu kadar hoşgörülü olmayıp, Travnik Sancağı'na bağlı kazalarda mültezimlerin vergi mükelleflerine davranışını şikâyetçi bir üslûpla anlatmaktadır¹⁴⁴. Hersek İsyanı'na dair Mostar Fransa Konsolosluğu'ndan gelen bir tahrirde, bölgedeki hadiselere geniş yer verilir¹⁴⁵. Aslında Fransa konsolosları, ticarî temsilci olmaktan ziyade, siyasetle meşguldür, bu durum Bâbili'yi rahatsız etmektedir. Ağustos 1863'te Mostar ve Saraybosna Fransa konsolosluklarına siyasî gerekçelerle yenileri atanır¹⁴⁶.

F. İTALYA'NIN BOSNA-HERSEK KONSOLOSLUKLARI

1) Konsoloslar

İtalyan devletleri Bosna-Hersek'e tarih boyunca ilgi gösterdiler. Onlar için bölge, stratejik olduğu kadar ticarî ve demografik bakımdan önemli idi. İtalya, Aralık 1851'de Hersek, Banaluka ve Bihke'deki Latin ahalinin durumunu yakından takip ediyordu¹⁴⁷. 1866-1878 yılları arasında, Bosna'nın Saray şehrinde bir konsolos bulunduran İtalya, konsolosun maiyyetine bazen birden fazla tercüman ve kaçıllara tayin ediyordu. 1870'lerde tercümanların bir kısmı Musevi idi.

¹⁴³ BOA, HR.TO, 196/75, 4.8.1856, Orijina nr. 239, Mikrofilm: Fransa 48.

¹⁴⁴ BOA, HR.TO, nr. 197/49, 20 Kanunievvel 1272/1 Ocak 1857, Orijinal nr.: 239, Mikrofilm nr.: Fransa 43.

¹⁴⁵ BOA, HR.TO, nr. 439/66, Orijinal nr. :1403, Mikrofilm nr.: Raguza-81.

¹⁴⁶ BOA, HR.SYS, nr. 207/51, 11.8.1279/23 Ağustos 1863.

¹⁴⁷ BOA, A.AMD, nr. 34/89, 7 Ra 1268.

Tablo 6) *Bosna-Hersek’de İtalya Devleti Konsoloslukları (1866-1878)*

<i>Tarih</i>	<i>Konsolosluk birimi</i>	<i>Konsolosun isim / unvan/nişan/rütbesi</i>	<i>Diğer görevliler isim / unvan/nişan/rütbe</i>
Mayıs 1866-Mayıs 1867 ¹⁴⁸	Saray/BOSNA	Dorandi <i>Konsolos</i>	Cenperli – <i>tercüman</i>
1869-1870 ¹⁴⁹	Saray/BOSNA	Dorye – <i>Konsolos</i>	
Mart 1871-Mart 1872 ¹⁵⁰	Saray/BOSNA	Dodiv [<i>General</i>] <i>konsolos</i> ¹⁵¹	Paskal – <i>baştercüman</i> Preze
18 Şubat 1874-Şubat 1875	Saray/BOSNA	Perôd <i>Konsolos</i>	İsâk – <i>tercüman</i> Mâlemi
Şubat 1875-Ocak 1876 ¹⁵² ; Ocak 1876-Ocak 1877 ¹⁵³ ; Ocak 1878-Aralık 1878 ¹⁵⁴	Saray/BOSNA	Perôd <i>Konsolos</i>	İsâk – <i>tercüman</i> Sâlom

2) *Konsolosların Faaliyetleri*

1860’lı yıllarda Bosna-Hersek’teki İtalya konsolosları genellikle bölgeye yapılacak piskopos atamalarına müdahale ettiler. Haziran 1867’de Bosna’dan Hariciye Nezareti’ne gönderilen İtalyanca bir mektupta¹⁵⁵, buraya tayin edilen Katolik piskoposlar dolayısıyla diğer Avrupa devletlerinin ve Vatikan’ın davranışı üzerinde durulmaktadır. Mektupta, dörtüzyıldanberi Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Bosna vilayeti ahalisinin İslâm ve Rum Katolik milletinden meydana geldiği; Katolik Rumlar’ın ruhanî idaresinin Fransisken rahiplerine verildiği kayıtlıdır. Fransisken rahipleri, Fatih Sutan Mehmed tarafından ihsan edilen ve halen muhafaza edilen bir imtiyaz fermanına göre tayin edilmekte ve görev yapmaktadırlar. Roma’daki başrahibe tâbi Bosna ve Hersek Ka-

¹⁴⁸ *Salname*, sene 1283, s. 103-104.

¹⁴⁹ *Salname*, 1286, s. 80-81.

¹⁵⁰ *Salname*, sene 1288, s. 38.

¹⁵¹ Muhtemen rütbesi sadece konsolos olup, belgede sehven *general* tâbiri kullanılmıştır.

¹⁵² *Salname* 1291, 9. def’a, s....; 1292, s. 53; 1294, s. 52.

¹⁵³ *Salname*, sene 1293, s. 65.

¹⁵⁴ Petronoviç ile Opeştinado Fesani adlı şahıslar arasındaki dâvâ dolayısıyla Mazhar Paşa tarafından 12 Haziran 1878’de Saraybosna İtalya Konsolosu’na gönderilen tahriratın İtalyanca tercümesi: BOA, HR.TO, nr. 279/2, 31.5.1878, Orijinal nr.: 111, Mikrofilm nr.: İtalya –8.

¹⁵⁵ Bâbîâlî’ye takdim edilen bir adet imzasız İtalyanca varakanın tercümesi: BOA, HR.TO, 508/102, 6.6.1867, Orijinal nr.:97, lef 1.

tolik ahalisinin işleri, bir reis ve beş üyeden meydana gelen bir meclis tarafından idare edilmektedir. Ötedenberi bu meclis, herkesin takdirini kazanmış birkaç kişinin ismini Roma'ya bildirmekte, bunlardan biri piskopos olarak tayin edilmektedir. 1861'de piskoposluğa getirilen Sebastiyano Frankovich Bosna halkından olmayıp, defterde de kaydı bulunmamaktadır. Bu sebeple, piskoposluğu ittifakla onaylanmış sayılmaz. Frankovich 'in öümünden sonra yerine Dalmaçyalı Paskavel Vivacich getirilmiştir. Vivacich ecnebidir ve tayini imtiyaz fermanına uygun görülmeyerek, Katolik ahali nezdinde kabul edilmemiştir. Katolik ahaliye göre, Bosna'daki Katolikler'in ruhanî idarelerine Papa tarafından *muhtariyet-i kaime* verilmekte ise de, piskopos seçiminde kadîm usulün devam etmeli; yani piskopos, ya İdare Meclisi tarafından teklif edilenlerden biri veya vilayetin takdiriyle Bosna sakinlerinden bir Katolik olmalı, Paskavel Vivacich'e piskoposluk senedi verilmemelidir.

SONUÇ

Bosna ve Hersek, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin kültür, medeniyet ve siyaset alanında gösterdikleri faaliyet ve başarıların önemli merkezlerinden birisidir. Bosna-Hersek idaresi ve halkı, İslamiyetin Balkanlar'da yayılması, Balkan milletlerinin uzun zaman tek idare altında toplanması ve Batı'dan gelen şiddetli saldırılara karşı Osmanlı pâyitahtının korunması bakımından, yüzlerce yıl boyunca büyük hizmet vermişlerdir.

Avrupa devletleri, bilhassa XIX. yüzyılda Bosna-Hersek'te çok sayıda konsolosluk tesis etmiş; ecnebi diplomatlar bölgede önemli görevler yapmışlardır. Bosna-Hersek'te en etkin rol üstlenenler, Avusturya konsoloslarıdır. Bu rol, Viyana Hükümeti'nin Bosna-Hersek vilayetini işgal ve ilhakına vasıta olmuştur. Başka bir ifadeyle, Avusturya-Macaristan Devleti Bosna-Hersek'i önce konsoloslarıyla işgal etmiştir.

Bosna-Hersek'te yalnız Avusturya değil, diğer Avrupa devletlerinin konsolosları da hükümetleri adına önemli sonuçlar elde etmişlerdir. 1878'den başlayarak Bosna-Hersek'teki siyasî gelişmeler, Viyana temsilcileri dışında bütün ecnebi konsolos ve memurlarını rahatsız etmiştir. Bu konsoloslar, işgalci Avusturya asker ve memurlarının haksız uygulamalarını hükümetlerine rapor ve tarihe tescil etmişlerdir. Avusturya-Macaristan idaresi, 1878-1908 yılları arasında fiilen elinde tuttuğu Bosna-Hersek'te, Osmanlı Devleti'nin hukukî haklarını yok saymış; aynı dönemde bölgeye ecnebi konsolos tayininde Viyana tek yetkili olmuştur. 1908'deki ilhakla birlikte Bosna-Hersek'in idaresi tamamen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na terkedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'i kaybetmesinde, bölgede görev yapan ecnebi bütün konsolosların payı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri¹⁵⁶: T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dairesi (BOA), İstanbul, Türkiye:

Ahidname Defterleri: Nemçe, Rusya.

Bâb- Âsâfi: A.AMD, A.DVN.MHM, A.DVN.DVE, A.MKT.MHM, A.MKT.UM.

Hariciye Nezareti: HR.HMŞ.İŞO, HR.MKT, HR.SYS, HR.TO.

Hatt-ı Hümâyun: HAT

İrade: İ.HR, İ.MMS, İ.MV.

Yıldız Sarayı: Y.EE.

B. Yayınlanmış Vesikalar – Salnameler:

Düstur, 1. tertip, c. 1 (Dersaadet 1289).

Hariciye Nezareti Salnamesi, def'a 2, Dersaadet 1302/1884-1885, 455-456.

Muahadat Mecmuası, c. IV (Dersaadet 1298).

Salname-i Vilayet-i Bosna, sene 1283, 1286, 1288-1295.

C. Araştırma ve İnceleme Eserleri:

[Altınay], Ahmet Refik, *Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, İstanbul 1932.

Anhegger, Robert, "Almanlar'ın Türkiye'ye Göçü", *Tarih ve Toplum*, IV/21 (Eylül 1985), s. 57-63.

Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksander Vasiljevic-Solovjev, M. Tayyib Okic, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/1-4 (İstanbul 1973), s. 205-222.

Baltalı, Kemal, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslar arası Bir Nitelik Kazanması", *Belleten*, LI/199 (Ankara – Nisan 1987), s. 205-230.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, III (Ankara 1991), yay. Cavid Baysun.

Deliorman, Altan, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, İstanbul 1975.

Donia, Robert J., *Sarajevo: A Biography*, The University of Michigan, 2006.

Eren, A. Cevat, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965.

Đurdev, Branislav, "Bosna-Hersek", *DVİA*, VI (İstanbul 1992), s. 297-305.

Emecen, Feridun M., "Bosna Eyaleti", *DVİA*, VI (İstanbul 1992), s. 296-297.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Konsolos", *İA*, s. 836-840.

Haumant, E., *La Formation de la Yugoslavie*, Paris 1930.

İnalcık, Halil, "Bosna'da Tanzimatın Tatbikine Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, I/5 (Şubat 1942), s. 374-400.

İnalcık, Halil, "İmtiyazat", *The Encycopedia of Islam*, New edition, III (London 1971).

Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları (İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900))*, İstanbul 2004.

¹⁵⁶Belge numaraları dipnotlarında gösterilmiştir.

- Köse, Osman, "Balkanlar'da Rus Konsoloslukları ve Faaliyetleri", *Turkish Studies*, I/2 (2006), s. 153-171.
- Kurat, A. Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara 1953.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, II (1838-1850), İstanbul 1976.
- Nuza, Fehmi, "Bosnalılar'ın Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri", *Türk Kültürü*, XXIV (Ankara 1986), s. 218.
- Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek/Bosna i Hercegovina u Osmanskim Dokumentima*, yay. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2009.
- Truhelka, Ć., "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihî Esasları", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, çev. Cemal Köprülü, I (İstanbul 1931), s. 54-64.

BOSNA-HERSEK'TE ECNEBİ KONSOLOSLUKLAR VE AVRUPALI DİPLOMATLARIN ZARARLI FAALİYETLERİ

Özet

Onbeşinci ile yirminci yüzyıl arasında dörtbuçuk asır Osmanlı haki-miyeti altında kalan Bosna Hersek öteden beri Avrupa devletleri'nin ilgisini çekmiştir. Avusturya, Fransa, Prusya, İngiltere, İtalya ve Rusya bu bölgede ticari faaliyetlerinde bulunup XIX. yüzyılda sayılı konsolosluk açmışlar. Ecnebi konsoloslar kendi hükümetlerinin direktiflerine uyup Osmanlı İmparatorluğundaki siyasi kargaşadan istifade ederek yoğun olarak bölücü ve yıkıcı faaliyetlere başlamışlardır. Söz konusu zararlı faaliyetlerde Avusturya konsolosları öncülük yapmıştır. Bunlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından 1878 senesinde gerçekleştirilen işgalını ve 1908 senesindeki ilhakını desteklemişler. Yani, Avusturya-Macaristan Hükümeti Bosna Hersek'i ilk önce konsolosları sayesinde, sonra da askerleriyle işgal etmiştir. 1878'den başlayarak Bosna-Hersek'teki siyasî gelişmeler, Viyana temsilcileri dışında bütün ecnebi konsolos ve memurlarını rahatsız etmiştir. Bu konsoloslar, işgalci Avusturya asker ve memurlarının haksız uygulamalarını hükümetlerine rapor ve tarihe tescil etmişlerdir. Avusturya-Macaristan idaresi, 1878-1908 yılları arasında fiilen elinde tuttuğu Bosna-Hersek'te, Osmanlı Devleti'nin hukukî haklarını yok saymış; aynı dönemde bölgeye ecnebi konsolos tayininde Viyana tek yetkili olmuştur.

Bu araştırmada, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi belgeleri referans gösterilerek Avrupa diplomatik misyonunun Bosna-Hersek'te yerleşmesi ve Osmanlı-Türk aleyhtarı etkinlikleri

konu edinilmekte; bilhassa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i adım adım kontrolü altına alarak, önce işgal, daha sonra ilhakında gerek Avusturya, gerek diğer yabancı konsolosların nasıl bir rol aldıkları örnek şahıs ve hadiseler üzerinden değerlendirilmektedir.

FOREIGN CONSULATES IN BOSNIA-HERZEGOVINA AND HARMFUL ACTIVITIES OF EUROPEAN DIPLOMATS

Summary

In all periods of history the European states were interested in Bosnia-Herzegovina. The country was under the domination of the Ottoman Empire during four and a half centuries i.e. between 15th and 20th centuries. Austria, France, Prussia, England, Italy and Russia carried out their commercial activities here and opened many consulates during the 19th century. Austrian Government especially founded Head Consulate, Consulate or Deputy Consulate in all the strategic cities of the region, and thus it reached higher diplomatic representation power in a foreign environment than the other governments. The foreign consuls began intensive dividing and destructive activities in Bosnia-Herzegovina because of the directives from their governments and by using the political chaos in the Ottoman Empire. Austrian consuls were pioneers of these harmful activities. They supported occupation in 1878 and annexation of Bosnia-Herzegovina by Austro-Hungarian Government in 1908. Namely, Austria-Hungarian state occupied Bosnia-Herzegovina first by its consuls, later on by its soldiers. Austria considered the legal rights of the Ottoman Empire in Bosnia Herzegovina as absent, and it dominated between 1878 and 1908. It could solely authorize consul appointments to the region. The other European consuls in Bosnia-Herzegovina also had important missions in the name of their governments. However, diplomatic developments after 1878 in Bosnia-Herzegovina created dismay among all of the foreign consuls and employees apart from Austrians. These consuls recorded harmful activities of Austrian soldiers and officials in the reports they sent to their governments.

Key words: Bosnia-Herzegovina, 19th century, international agreements, foreign consulates.